

Deel IV

Slotbeschouwing

Van reputatieroof en erediefstal; enkele beschouwende opmerkingen over de strafbare belediging

17.1 Inleiding

De eer en de goede naam vormen een beschermenswaardig bezit. Sinds de klassieke tijden zijn in vele rechtsculturen bepalingen te vinden waarin de krenking van de eer en de goede naam wordt verboden.

De klassieke reactie op een belediging, het duel als rituele kwetsing of zelfs rituele doodslag, kwam feitelijk lang niet zo veel voor als wel gedacht wordt. Het is in de achttiende en negentiende eeuw - in elk geval in Noord-Europa - al impopulair geworden. De voorkeur ging ook toen al uit naar geschilbeslechting door een rechter.¹ Deze antipathie tegen het duel vond haar weerslag in een strafrechtelijk verbod van het tweegevecht (vgl. de artt. 152 e.v. Sr).²

Tegenwoordig wordt men, ook na een belediging, geacht zich te beheersen; eigenrichting staat de (straf) wet slechts dan toe als de overheid niet bij machte is tijdig in te grijpen in een geval van (wederrechtelijke) aanranding van lijf, goed of eerbaarheid (art. 41 Sr). Als men beledigd wordt is fysiek geweld als verdediging daartegen niet toelaatbaar. 'Terug beledigen' is in beginsel evenmin aanvaardbaar.³ Degene die vergelding (en publiekelijk eerherstel) wil,

- 1 In 1874 werd gemeld dat 'in ons land het duel bij de groote meerderheid maar zeer weinig in aanzien staat' (W. 3779).
- 2 Voor een historisch overzicht van de ontwikkeling van het duel als instituut, dat hoofdzakelijk door de adel als 'einem hochgradig ritualisierten Ehrenweikampf' werd gehanteerd als middel van conflictoplossing: U. Frevert, *Ehrenmänner, Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991, p. 22 e.v. De vraag is gewettigd of het duel als conflictoplossing inhield dat daardoor de autoriteiten buiten het conflict werden gehouden. Op grond van het feit dat Frevert haar materiaal heeft gehaald uit justitiële archieven kan worden afgeleid dat de justitiële autoriteiten betrokken zijn geweest bij de duels; zie voorts: V.G. Kiernan, *The duel in European history; honour and the reign of aristocracy*, Oxford, 1988; K. McAleer, *Dueling: the cult of honor in fin-de-siecle Germany*, Princeton, 1994. In de meeste Europese landen was het duel strafbaar gesteld. In Frankrijk werd in 1791 het duel als delict sui generis afgeschaft. De (gevolgen van) dergelijke gedragingen vielen onder de commune levens- en gewelddelicten. Ook onder de toenmalige Nederlandse strafwetgeving (Code Pénal) was het duel niet strafbaar gesteld (vgl. HR 18-7-1845, W. 630; HR 17-9-1856, W. 1894). Aan de (indirecte) strafbaarstelling van het duel lag het verbod van eigenrichting ten grondslag; Frevert wijst ook op datgene wat van een 'nuttige burger' en een 'goed hoofd van het gezin', als ideaal van de burgermaatschappij, verwacht mocht worden. Zijn goede naam als ordelievend burger was daaraan gekoppeld (Frevert, o.c., p. 130). Bovendien was ook belediging strafbaar, zodat de noodzaak voor het duellieren vervallen was. Gewezen kan bijvoorbeeld worden op art. 226 Code Pénal, dat de rechter de mogelijkheid bood om in geval van belediging van ambtenaren, als bijkomende straf, het (in het Oud-Hollandse recht al bekende) doen van herstelling of herroeping ('réparation') op te leggen. Het morele oordeel over het duel was overigens in de negentiende eeuw niet altijd negatief. Het werd gezien als een uiting van hoge beschaafdheid, eerder dan als instrument van wraak. Nog in de jaren negentig van de negentiende eeuw werd tot in de Tweede Kamer gediscussieerd over de vraag of militairen mochten duellieren (het antwoord van de toenmalige minister van oorlog Seyffardt luidde ontkennend; ook militairen waren gebonden aan de bepalingen van de commune strafwet).
- 3 Zie echter art. 261 lid 3 Sr.

dient de weg van het recht te kiezen. Daartoe kan hij een klacht indienen wegens of aangifte doen van strafbare belediging.

Uit de negentiende- en de vroegtwintigste-eeuwse rechtspraak inzake belediging valt af te leiden dat de overheid destijds zwaar tilde aan smaad, laster en eenvoudige belediging. Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal vervolgingen ter zake van deze delicten snel af. In de zestiger jaren werd zelfs voor afschaffing van de strafbaarstelling van belediging gepleit. In de strafbaarstelling van de belediging van het eigen en het vreemde en bevriende staatshoofd en zijn familie (artt. 111 e.v. Sr) zag men evenmin nog veel heil.

Het tijt keerde evenwel. In de zeventiger jaren stond de bevordering van het welzijn van bepaalde minderheidsgroepen hoog op de politieke agenda. Tot die welzijnsbevorderende maatregelen behoorde de strafrechtelijke bescherming van die minderheden tegen discriminatie en belediging. Daarom werd de belediging van minderheidsgroepen strafbaar gesteld (vgl. de artt. 137c e.v. Sr). De Nederlandse staat had zich ook verplicht tot de strafbaarstelling door het Verdrag inzake uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie te ondertekenen.⁴

De klassieke vormen van de strafbare belediging (smaad, laster en eenvoudige belediging) verdwenen hiermee niet helemaal uit het gezichtsveld. Niet alleen komt dit doordat deze delicten op gezette tijden worden vervolgd. Tevens van belang is dat met het bestanddeel beledigend in art. 137c Sr wordt verwezen naar Titel XVI Sr. Het bestanddeel (opzettelijk) beledigend in artt. 137c e.v. Sr heeft volgens de wetsgeschiedenis en de rechtspraak dezelfde betekenis als Titel XVI Sr.⁵

Uit de (wets-) historie van en de jurisprudentie inzake de strafbare belediging is naar voren gekomen dat van smaad gesproken kan worden indien iemands reputatie publiekelijk in twijfel wordt getrokken. Dit geschiedt door hem te beschuldigen van een misdrijf of een ander feit dat strijdt met de positieve moraal. Er is laster als de beschuldiging bewust in strijd met de waarheid wordt gedaan. Van eenvoudige belediging is sprake indien de dader door middel van insinuaties of door middel van scheldwoorden aangeeft de aangesprokene als minderwaardig te beschouwen.

In deze slotbeschouwing ga ik nader in op de door de kernbepalingen van deze titel beschermde rechtsbelangen. Centraal hierbij staat de vraag welke rechtsbelangen achter de op zichzelf vage begrippen eer en goede naam liggen verscholen. Ik tracht deze vraag te beantwoorden aan de hand van beknopte historisch en antropologisch getinte beschouwingen over het eerbegrip (paragraaf 17.2). Het eerbegrip dat ten grondslag ligt aan de bepalingen uit Titel XVI Sr wordt in paragraaf 17.3 omljnd. In paragraaf 17.4 komt de vraag aan de orde of het eerbegrip van de bepalingen van Titels II, III en V Sr eenzelfde betekenis heeft of daar wellicht van afwijkt. In die paragraaf wordt art. 137c Sr besproken. In paragraaf 17.5 tenslotte ga ik in op de vraag naar de zin van strafbaarstelling van de belediging.

4 Zie Van der Neut, *Discriminatie ...*, o.c., p. 31.

5 Ook de uitleg van het bestanddeel belediging in de artt. 111-113 Sr en de artt. 118-119 Sr wordt blijkens de wetsgeschiedenis en de rechtspraak door de belediging van Titel XVI Sr bepaald (Smidt II, o.c., p. 38 en p. 50).

17.2 De beschermde rechtsbelangen 1: het begrip eer

17.2.1 Inleiding

Het WvSr geeft geen nadere omschrijving van het begrip belediging. Vermoedelijk heeft de wetgever met de term beledigen bedoeld het aanranden van de eer of de goede naam. Het opschrift van Titel XVI Sr, in samenhang met de omschrijving van de gedragingen van smaad en lasterlijke aanklacht, ondersteunt deze stelling.⁶ Onduidelijk blijft echter wat precies aangerand wordt: de betekenis van de eer en de goede naam wordt er niet door gegeven.

In de volgende paragrafen zal ik het begrip eer aan een nadere beschouwing onderwerpen. In paragraaf 17.2.2 geef ik een algemene, niet-juridische beschouwing over de eer. In paragraaf 17.2.3 bespreek ik enkele juridische aspecten.

17.2.2 Eer en sociale controle

17.2.2.1 Inleiding

Zoals gezegd laat de omschrijving van belediging als de aanranding van de eer en de goede naam aan duidelijkheid te wensen over. De vraag is of de wetgever die duidelijkheid wel had kunnen geven. Van hem kan immers niet verwacht worden dat hij alle vast te leggen normen geheel concretiseert. En men kan zich eveneens afvragen of het wenselijk is dat de wetgever een nadere inhoud aan deze term geeft. Als vage norm geeft het de rechter ruimte om per geval het begrip nader in te vullen en aldus zijn bijdrage aan de rechtsvorming te leveren.⁷ Koopmans stelt, mijns inziens terecht, dat het recht deel uitmaakt van een cultuur, die doorlopend aan veranderingen onderhevig is en zich doorlopend vernieuwt. Wettelijk en/of jurisprudentieel dichtgetimmerde termen passen daarin, voorzover het gaat om cultuurgebonden delicten, minder. In zoverre zou, met een variatie op de titel van Koopmans' opstel,⁸ de onbestemdheid van normen geëerd moeten worden.

In zijn beschouwing over het rechtszekerheidsbeginsel merkt Mulder terecht op dat vage normen in het strafrecht te verduidelijken zijn met behulp van de wetsgeschiedenis. Hij noemt met name de wetshistorie, zoals die blijkt uit parlementaire stukken.⁹ De hierin neergelegde opvattingen van individuele kamerleden of bewindslieden zijn, naar men mag aannemen, min of meer geworteld in de samenleving van hun tijd.

Bij de parlementaire beschouwingen over Titel XVI Sr werd met betrekking tot de betekenis van sommige uitdrukkingen die met belediging van doen hadden, ettelijke malen verwezen naar het 'volksbewustzijn'.¹⁰ Dit bewustzijn, waarin opvattingen over (de functies van) belediging liggen opgeslagen, is evenmin een hard gegeven. De waardering van belediging als sociaal of

6 In deze zin Simons II, o.c., p. 55.

7 Vgl. G.J. Wiarda, Drie typen van rechtsvinding; 3e herz. dr., Zwolle, 1988, p. 105.

8 T. Koopmans, Lof der onbestemdheid, in: RM Themis 1991, nr. 5, p. 209 e.v.

9 G.E. Mulder, Vage normen; beschouwingen over het 'Lex Certa' beginsel, in: Naar eer en geweten; Liber Amicorum J. Remmelink (Ch.J. Enschedé et al., red.), Arnhem, 1987, p. 426.

10 Zo werd bijvoorbeeld met een beroep op dat volksbewustzijn het begrip laster zoals dat in art. 367 Code Pénal was omschreven, in het WvSr van 1881 niet overgenomen (Smidt II, o.c., p. 387).

juridisch verschijnsel is sterk afhankelijk van de sociale functie die zij heeft in de betreffende groep in de samenleving.

17.2.2.2 Belediging als vorm van sociale controle

Belediging kan, bijvoorbeeld in de vorm van scheldwoorden of roddels, een vorm zijn van sociale controle.¹¹ Zij is in die zin *'nur ein Teilaspekt der sanften Gewalt einer Kultur, einer Gesellschaft'*, aldus de historicus M. Toch in zijn studie naar de functie van scheldwoorden in een laat-middeleeuwse dorpsgemeenschap. Hij vervolgt:

'Sie befindet sich in einer Gemengelage, die die Handgreiflichkeit ebenso umfaßte wie der Charivari, des Rituelle Katzenmassaker und das Hexentribunal'.¹²

Belediging wordt in deze zin niet per se als ongewenst verschijnsel gezien. Sterker nog, zij heeft - althans op macroniveau - ook een positieve sociale functie:

'It is sometimes expedient to allow the people to play the fool and make merry (...) lest by holding them in with too great a rigor, we put them in despair (...).¹³

Het 'fluwelen geweld', zoals Toch het noemt, is niet iets van jaren her. Verbale plaagstootjes dienen ook nu ertoe anderen in een of ander gareel te brengen. Zij zijn niet per se kwetsend of grievend bedoeld. Spreker en aangesprokene weten dat en ervaren dergelijke uitlatingen niet als zodanig.

Men kan ook denken aan wat de socioloog Labov noemt de 'rituele belediging'. Hiervan is sprake als de uitlatingen - en met name de reactie door de aangesprokene daarop - worden gebruikt om de sociale positie over en weer te bepalen.¹⁴ Dit beeld van de belediging wordt ook geschetst in antropologisch getinte theorieën over wat Roodenburg betitelt als de 'erehandel'.¹⁵ Dit was een systeem van informele sociale controle, waarin door middel van roddel en achterklap de *'eer voortdurend gemeten'* werd, maar waarin ook de beledigingen zelf een rol speelden als onderdeel waarmee voortdurend een sociale wedijver en strijd werd aangegaan. Deze 'erehandel' werd beschouwd als een vorm van maatschappelijke ruil, waarbij over en weer een reactie werd uitgelokt. Een aanranding van de eigen eer kon afgeslagen worden door de eer of goede naam van de uitdager aan te randen.¹⁶

11 Zie hierover S.E. Merry, Rethinking gossip and scandal, in: Towards a general theory of social control (D. Black, red.), Orlando, 1984, p. 271 e.v.

12 M. Toch, Schimpfwörter im Dorf des spätmittelalters, in: Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung, 1993, p. 326; vgl. voor de sociale functie van scheldwoorden voorts: M.Th. Leuker, Schelmen, hoeren, eerdieven en lastertongen, in: Schimpen en schelden, o.c., p. 325 e.v.

13 N.Z. Davis, The reasons of misrule, in: Society and culture in early modern France; eight essays, London, 1975, p. 97.

14 Zie W. Labov, Rules for ritual insults, in: Studies in social interaction (D. Sudnow, ed.), New York etc., 1972, p. 120 e.v.

15 H. Roodenburg, De notaris en de erehandel; beledigingen voor het Amsterdamse notariaat 1700-1710, in: Schimpen en schelden ..., o.c., p. 371.

16 Dit is mogelijk de gedachte achter de in hoofdstuk 14 besproken noodzakelijke verdediging van art. 261 lid 3 Sr.

17.2.2.3 De eer als sociale status

De mediaevist Niermeijer neemt aan dat het begrip *honor* tot de 9e eeuw werd gebezigd ter aanduiding van hoge openbare, kerkelijke en wereldlijke ambten. Later verschoof het accent in het begrip naar de aan de functies verbonden status en rijkdom. Van belang is de verschuiving in betekenis in het begrip *honor* naar die van erkenning van het bezit van land of van de macht, die uit verstrekte lenen voortvloeiden. De leen bracht een garantie van onaantastbaarheid met zich mee, hetgeen de *honor* in direct verband bracht met aanspraak op koninklijke bescherming, zo stelt Niermeijer. Iemand die niet in staat bleek zijn in leen gegeven land te verdedigen, verloor daardoor zijn eer.¹⁷

In de betekenis van 'ongedeerd, beschermd bestaan van het geheel van iemands rechten', lag het accent bij het begrip eer op niet zozeer op het fysieke aspect, maar werd veeleer het sociale aspect benadrukt.¹⁸ Over die eer, destijds in literaire beschouwingen veel bezongen,¹⁹ zou men met Kiernan kunnen zeggen dat

'Aristocracies have cherished, sentimentally at least, a notion of personal qualities like courage, generosity, sense of duty, as their hallmark, antithetical to soulless pursuit of wealth'.²⁰

Niet alleen vormde de (groeps- of familie-) eer als status de sociale grens tussen de groepen,²¹ de eer had ook andere betekenissen. Eer kon deugdzaamheid betekenen; eer had soms de betekenis van goed gedrag op het toernooiveld.²² Ook werd eer gezien als symbool van mannelijkheid. De term werd ook gebezigd in de betekenis van een goede omgang met anderen van gelijke of van hogere stand. Daarmee zou, in de woorden van De Swaan, een verzekering van goede bedoelingen blijken.²³ Kortom: de eer als verzamelbegrip dat ziet op fatsoenlijk burgerschap, hetgeen tot maatschappelijk aanzien leidde. Het was een beeld van eer dat de aristocratie van zichzelf had en dat *'has survived in the ideal image of the soldier'*.²⁴

Ongetwijfeld bezaten ook de niet-adellijken, voor wie de afstand tot de adel groot was, een eigen eerbeeld. Hoewel hun beeld van fatsoen en eer in toenemende mate werd bepaald door het door hen waargenomen beeld van de ideale edelman, werd het volkse eerbeeld zeker ook bepaald door hun eigen mores en fatsoensnormen. Daar kwam bij dat de gewone burger zich

17 Zie ook A. Cottino, Honor as property, in: Journal of Legal Pluralism 1993, p. 46-47. Hij stelt dat het bezit van land, en daarmee de produktiemiddelen, zodanig sterk gekoppeld was aan de eer, dat die eer in agrarische samenlevingen een van de grootste waarden is (o.c., p. 48).

18 J.F. Niermeijer, De semantiek van *honor* en de oorsprong van het heerlijk gezag, in: Dancwerc; opstellen aangeboden aan prof. dr. D.Th. Enklaar, Groningen, 1959, p. 56 e.v.

19 Zie hiervoor met name F.P. van Oostrom, Het woord van eer; literatuur aan het Hollandse Hof omstreeks 1400, Amsterdam, 1988, p. 283.

20 Kiernan, o.c., p. 152.

21 Zie hierover uitgebreid M. Bloch, Feudal society, London, 1982, p. 311 e.v.; p. 328.

22 *'Een man die niet vechten kan is (...) eerloos, terwijl wie op "het veld van eer" grootse daden verricht, alom in aanzien staat'* (in: Van Oostrom, o.c., p. 288).

23 A. de Swaan, Ophouden, in: NRC-Handelsblad 26-11-1994.

24 Kiernan, o.c., p. 152-153.

op dat terrein weer wenste te onderscheiden van de 'ongoddelijke armen'.²⁵ Prominente waarden werden ontleend aan de seksuele moraal en aan de moraal met betrekking tot de betrouwbaarheid in geldzaken.²⁶

De kern van het eerbeeld van de gewone burgerij was weinig anders dan dat van de adel. De door de adel gekoesterde opvattingen over schande en eer speelden ook bij de niet-adel een belangrijke rol. De antropoloog Cottino wijst op het feit dat, bij gebrek aan land en vermogen, de niet-adellijken hun reputatie binnen de groep aan het bezitten van bepaalde (burgerlijke) waarden ontleenden. Deze reputatie gaf de drager ervan een plaats in zijn gemeenschap.²⁷

De kern van het begrip eer was in vroegere tijden gelegen in de publieke erkenning van het leiden van een deugdzaam leven of die erkenning van een (sociale of andere) vaardigheid.²⁸ Van de Pol spreekt in dit verband van de eer als één der '*ordeningsprincipes*' die in een vroegmoderne samenleving van belang waren. Daarmee doelt zij op het gegeven dat iemands eer, iemands reputatie bij uitstek een middel tot sociale controle was.²⁹ Iemands eer en (dus) zijn sociale positie binnen een gemeenschap stond of viel met zijn reputatie bij anderen. Krenking van de eer oftewel eerroof was dan ook een ernstig vergrijp:

'Want het gooit omver die schone illusie van een hoog en zuiver leven, die voor elke onverhulde werkelijkheid bezwijkt',

aldus Huizinga.³⁰ Krenking van die eer en de daaruit voortvloeiende openbare schande diende dus te allen tijde te worden vermeden. Zo gezien valt te begrijpen dat een feit als laster in die tijd als een der zwaarste delicten werd gezien.³¹ Aan het simpele schelden werd overigens niet veel minder zwaar getild: daardoor werd iemand in verband gebracht met een of ander (ter plekke) heersend taboe op moreel terrein of verder diens fysieke en sociale hoedanigheden of kwaliteiten ontkend.³²

17.2.2.4 Schuld en schande

De belangrijke plaats die de eer als reputatie (goede naam) in de samenleving innam, wordt in de literatuur in antropologische termen verklaard. De classicus Van Hooff wijst in zijn studie naar zelfdoding in de klassieke oudheid op het gegeven dat de antieke maatschappij met haar oriëntatie op heldendom een '*shame-culture*' was.³³ Dit was een type maatschappij waarin veel

25 Van der Pol, o.c., p. 198; verwezen zij ook naar overgeleverde volksverhalen uit oude tijden die als spiegel van die maatschappij een beeld van de toenmalige werkelijkheid geven.

26 Zie hiervoor verder Van der Pol, o.c., p. 185-186.

27 A. Cottino, Peasant conflicts in the Italian countryside at the beginning of the twentieth century, in: Journal of Legal Pluralism, 1986, p. 87 e.v. Vgl. ook Leuker, o.c., p. 314 e.v.; Roodenburg, o.c., p. 370; zie ook H. de Waardt, Inleiding: naar een geschiedenis van de eer, in: Leidschrift, o.c., p. 11.

28 Vgl. Van Oostrom, o.c., p. 286.

29 Van der Pol, o.c., p. 179.

30 Aldus J. Huizinga, Herfstij der middeleeuwen, Groningen, 1986 (oorspr. 1919), p. 42.

31 Vgl. Jacoby, o.c., p. 30.

32 Zie hierover uitgebreid: G.E. Hughes, Swearing; a social history of foul language, oaths and profanity in England, Oxford, 1991; voorts Blok, o.c., p. 211; R. Bremmer, Schelden doet zeer: verbaal kwetsen in laat-middeleeuws Friesland, in: Leidschrift, o.c., p. 33.

33 A.J.L. van Hooff, Zelfdoding in de antieke wereld; van autothanasia tot suicide, Nijmegen, 1990, p. 137 e.v.

gewicht werd gehecht aan de beoordeling door anderen. Het vermijden van publieke schande, die iemands positie kon kosten, was van levensbelang.³⁴

In de zogenaamde '*guilt-culture*' treft men een andere benadering aan. Toetssteen is eerder de eigen beoordeling van het handelen. De bescherming van de reputatie is daardoor minder van belang. Het was vooral zaak om het '*innerlijk besef van eigen schuld*' te vermijden.³⁵

In de antieke shame-culture was angst voor gezichts- of eerverlies (*pudor*) een van de sterkste drijfveren voor het handelen, aldus Van Hooff.³⁶ '*Als men niet is, wie men was, is er niets waarom men wil leven*', stelde Cicero. Reputatieverlies leidde wel tot zelfmoord: men hield de laatste eer aan zichzelf.³⁷ Schuldgevoelens, berustend op een verstoord geweten, waren in de antieke samenleving geen eerbepalende factoren.³⁸ Ook de middeleeuwse samenleving - gebaseerd op betrekkelijk gesloten groepsverbanden waarin het oordeel van anderen van eminent belang was voor iemands positie - was een typische shame-culture.³⁹

17.2.2.5 Vernedering

Het eerder aangehaalde onderzoek van Labov naar het taalgebruik van een bepaalde groep mensen in Amerikaanse steden wijst op een aspect van de belediging dat tot nu toe niet aan de orde is geweest. Grievend taalgebruik leidt tot gekwetste gevoelens. De aangesprokene trekt zich de vernederende inhoud van de uitlating persoonlijk aan en reageert als gevolg daarvan op de uitlatingen.⁴⁰ Men spreekt wel van de 'hate-speech'. Het grievende van het taalgebruik ligt besloten in de verwijzing naar bepaalde morele taboes in een groep waartoe aangesprokene behoort. De associatie met die taboes gaat ten koste van de status in de groep. In zijn eerder genoemde opstel citeert Toch de socioloog Moogk, die stelt dat

'Jeder Kultur klare und Strukturierte Reichweite von Schimpfwörter [besitz], die einen Einblick in die Mentalität und Werte der kulturellen Gruppe gewähren. Beleidigungen können als umgekehrte Definitionen der Grundcharakteristike Ehrenwerter Männer und Frauen interpretiert werden. Um zu verletzen, müssen Bezeichnungen und Beschuldigungen das Opfer mit etwas identifizieren, daß allgemein als falsch und böse

34 Van Oostrom, o.c., p. 287.

35 Men spreekt in dit verband wel van een 'eercultuur' resp. een 'gewetenscultuur'. Zie voorts Van Oostrom, o.c., p. 287-288; zie hierover ook uitgebreid N. Elias, *Die höfische Gesellschaft*, Neuwied etc., 1969, p. 145-150.

36 Vgl. Van Hooff, o.c., p. 137.

37 Zelfmoord als gevolg van reputatieverlies komt niet alleen in antieke tijden voor; in juni 1994 benam de Franse oud-minister-president Bérégovoy zich van het leven na aantijgingen (en na een verkiezingsnederlaag), dat hij zich onrechtmatig had verrijkt.

38 Van Hooff, o.c., p. 149.

39 Dat de 'shame-culture' met daarin de voorname plaats van iemands goede naam geen typisch middeleeuws verschijnsel is, maar eveneens in hedendaagse en van de hoofdgroep onderscheiden samenlevingen voorkomt, toont Wormhoudt in zijn beschrijving van de (groepseer) van Turken (R.H. Wormhoudt, *De culturele achtergronden van Turkse justitiabelen en de strafrechtspleging*, in: *Proces* 1986, p. 164-165; vgl. ook W. Huisman, *Culturele delicten*, in: *Proces*, 1995, p. 80 e.v.); Y. Yeşilgöz, *Allah, Satan en het recht; communicatie met Turkse verdachten*, Arnhem, 1996 (diss. Utrecht); J. van Rossum en J. Hoogendoorn, *Eerwraak: een 'uitheems' delict in de Nederlandse rechtspraak*, in: *Proces* 1997, p. 144 e.v. Zie ook W.A.R. Shadid en P.S. van Koningsveld, *Moslims in Nederland; minderheden en religie in een multiculturele samenleving*; 2e dr., Houten etc., 1997, p. 130-133.

40 Labov, o.c., p. 124.

angesehen wird. Die Beleidigung macht Tabus und Ängste einer Gesellschaft sichtbar'.⁴¹

Identificatie met het slechte of met een taboe door middel van betichtingen, scheldwoorden of gebaren,⁴² brengt leed toe dat weliswaar uiterlijk niet waarneembaar is, maar wel degelijk wordt gevoeld door het slachtoffer.

De antropoloog Blok wijst in een opstel op een in oude culturen aanwezig verband tussen de eer en de fysieke persoon. De eer, zo merkt hij op, werd uitgedrukt in termen die met het menselijk lichaam verbonden zijn, zoals het bloed, het hart, de geslachtsdelen, de rechterhand. Het lichaam was nauw ververbonden met het eerbegrip: fysiek contact veronderstelt een intimiteit die zowel vernederend als eervol kon zijn.⁴³

Dat scheldwoorden die de aangesprokene in een negatief verband brengen met lichaamsdelen zijn eer aanranden, is zo gezien begrijpelijk. Oneervol of schandelijk gedrag werd omschreven in termen van fysieke gebreken. In het oude Andalusië bijvoorbeeld werd iemand die zich niet wist te verweren gekwalificeerd als 'manso'. Deze term stamt uit de dierenwereld en duidt op een gecastreerd en volgzaam muilnier.⁴⁴ Dergelijke vernederende uitlatingen hadden een verlies van reputatie tot gevolg en leidden daarmee tot statusverlies.

Dit was voor de aristocraat van weleer van zodanige ernst dat hij zich, om zijn besmet blazen op te poetsen, gedwongen voelde om met degene die zijn eer had aangerand te duelleren. Het was een reactie die wellicht verklaard kan worden uit het verband dat bestond tussen eer en de fysieke persoon. Iemands fysieke weerbaarheid bepaalde in hoge mate zijn reputatie of sociale positie. '*Fysieke integriteit vormde de basis van morele integriteit*', stelt Blok dan ook.⁴⁵

17.2.3 Juridische aspecten aan het eerbegrip

17.2.3.1 Inleiding

De eer had vele (cultuurgebonden) facetten. De gemeenschappelijke dominante trek is echter de eer in de betekenis van het bezit van een goede sociale positie binnen een samenleving. Het was een 'goed' dat iemand afgenomen kon worden. In die zin was het iemand van zijn voetstuk stoten vergelijkbaar met het iemand van het leven beroven of ontdoen van zijn vermogen.⁴⁶

Het toen dominante eerbegrip zou men kunnen omschrijven als de eer als een goed (of, in termen van het NBW, als een zaak). Men stelde iemands eer vast aan de hand van de omvang

41 Toch, o.c., p. 312.

42 Zie over de historische ontwikkeling in de sociale en culturele betekenis van gebaren: A cultural history of gesture; from antiquity to the present day (J. Bremmer et al., red.), Oxford, 1991.

43 A. Blok, Eer en de fysieke persoon, in: Tijdschrift voor sociale geschiedenis 1980, p. 212; zie hierover ook: L.C. van der Pol, Prostitutie en de Amsterdamse burgerij: eerbegrippen in een vroegmoderne stedelijke samenleving, in: Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850; een historisch-antropologisch perspectief (P. te Boekhorst et al., red.), Meppel etc., 1992, p. 181.

44 Blok, o.c., p. 216.

45 Blok, o.c., p. 219.

46 Verwezen zij naar de in hoofdstuk 2.5 vermelde opvatting van Grotius over de reputatie; in zijn Inleiding tot de Hollandse Rechtsgeleerdheid neemt hij aan dat iemands reputatie het onvervreemdbare eigendom van een ieder is, '*maer en mede eigentlick door handeling niet verbindelick*' (Boek II.1.48).

van zijn land, aan zijn gedrag op het toernooiveld, aan de mate waarin hij zich conformeerde aan de morele waarden van zijn tijd en binnen zijn groep.

Met de verburgerlijking van de samenleving verschoof het accent waarmee iemands positie in de groep werd gemeten in toenemende mate naar de eer als erkenning van de persoon als waardig burger. Hiermee werd het *'rechtsstatelijk substraat'*⁴⁷ in de eer meer benadrukt. De eer kreeg daardoor een meer *'ideëel'* aspect (paragraaf 17.2.3.2). Het besef dat een ieder, ongeacht status of afkomst, over eer beschikt, vloeide uiteindelijk hieruit voort (paragraaf 17.2.3.3).

17.2.3.2 De ideële eer

Onder invloed van het Verlichtingsdenken nam dit ideële aspect van de eer in betekenis toe. Men kan spreken van een de jure erkenning van een onvervreembare juridische status; deze was niemand te ontnemen.

In dit kader zijn de ideeën van Cesare Beccaria van belang. In zijn *Dei delitti e delle pene*⁴⁸ stelde Beccaria dat de eer van de burger haar grond vindt in de burgerlijke samenleving. Het begrip eer is zijns inziens na de vorming van de maatschappij ontstaan. Hiermee bedoelt Beccaria dat het eerbegrip geen betekenis heeft als het niet wordt betrokken op het maatschappelijk verkeer tussen burgers. Sterker nog: de eer is een *conditio sine qua non* voor de rechtsstaat.

De redenering die Beccaria tot deze stellingname bracht, is de volgende. Hij veronderstelde dat wetten hun oorsprong vinden in de behoefte om excessen van fysieke overheersingsdrang, die elk mens eigen is, tegen te gaan. Het samenleven van mensen én de vorderingen van de wetenschap hebben vele handelingen en wederzijdse behoeften doen ontstaan, die niet onder de wettelijke voorzieningen vallen. *'Vanaf die tijd dateert de dwingelandij van de publieke opinie, van de vrees voor het oordeel der medemensen'*. Waar wetten niet werken, zo nam Beccaria aan, is eens anders oordeel over de handelende burger het middel om

'Van anderen die voordelen te krijgen of om die bedreigingen af te wenden, waartegenover de wetten machteloos stonden. Zowel de wijzen onder ons als het gewone volk zijn gevoelig voor deze menselijke neiging de appreciatie van hun medemens te verwerven en buigen voor het oordeel van de publieke opinie'.

Wil de burger niet *'onder het gemeenschappelijk niveau dalen'*, dan is waardering van een ander dientengevolge een noodzaak. Aangenomen mag worden dat Beccaria met het hier omschreven eerbegrip doelde op de eer van iemand met de status van fatsoenlijk burger in de maatschappij. Het ging Beccaria in de context van zijn werk over misdaad en straf om de eer als rechtspositie. Dit volgt mijns inziens ook uit zijn stelling dat een dergelijk eerbegrip zijn betekenis verliest in het geval van *'uiterste staatsburgerlijke vrijheid'* en dat van *'uiterste afhankelijkheid'*. In het eerstgenoemde geval, waarin sprake is van absolute heerschappij van de wet, is er geen noodzaak meer om rekening te houden met andermans opvattingen.

47 De Roo, Smaad ..., o.c., p. 7; vgl. ook Hazendonk, o.c., p. 36-37.

48 C. Beccaria, Over misdaden en straffen; ingeleid, van aantekeningen voorzien en vertaald door J.M. Michiels, Antwerpen etc., 1982 (oorspr. uitg.: 1764).

In het tweede geval reduceert volgens Beccaria de dwingelandij van de medemensen, elke afzonderlijke mens tot *'een onzeker en vergankelijk bestaan als zelfstandige persoonlijkheid'*.⁴⁹

Uit deze door het contractsdenken geïnspireerde gedachtengang volgt dat Beccaria aan het eerbegrip niet alleen een ideële lading gaf, maar evenzeer dat in zijn visie de eer 'als vanzelf' aan elke burger toekwam. Daaraan zou die burger bepaalde rechten kunnen ontleen. Zoals gezegd, zou men van een 'democratisering' van de eer kunnen spreken. In de tijden vóór de Verlichting behoorde toekenning van eer aan anderen dan de bovenlaag van de samenleving niet tot de vanzelfsprekendheden. Men zou het ook anders kunnen uitdrukken: waar in vroegere tijden alleen een kleine, geprivilegieerde, groep burgers een erkende en te beschermen positie als waardig burger in de samenleving bezat, kende Beccaria een ieder de status toe van waardig burgerschap.

Het is een visie die men later terug vindt. In een onderzoek naar de betekenis van het begrip eer door de eeuwen heen, concludeert de historicus De Waardt dat *'het in wezen [gaat] om de identiteit van een subject en de interactie tussen die persoon en andere subjecten waardoor deze identiteit niet alleen bevestigd wordt, maar zelfs in eerste instantie gecreëerd wordt'*.⁵⁰

Voorafgaande aan en gedurende de periode van de Verlichting was - althans in West-Europa - in grote lijnen een geleidelijke verschuiving waarneembaar, die achteraf in antropologische termen is gevat: een overgang van een shame-culture naar een guilt-culture. Blok noemt de overgang een onderdeel van de Europese civiliserings- en staatsvormingsprocessen. Met de vorming van een in toenemende mate efficiënt overheidsgezag *'moesten en konden de mensen elkaar steeds meer ontzien'*. In het sociale verkeer betekende dit, dat van de burgers verwacht werd dat zij rekening hielden met elkaars belangen.⁵¹ Het was al met al een geleidelijke overgang van culturen, met als voornaamste kenmerk een verschuiving van het accent op het bewustzijn van de positie in een groep, naar het accent op het persoonlijke geweten als leidraad voor het doen en laten.

Dat impliceert volgens Van Oostrom dat de eer, naar analogie van de persoonlijkheidsontwikkeling, aan een toenemende verinnerlijking onderhevig is: van uiterlijke eer (reputatie, goede naam; iemands eer in de ogen van anderen) naar innerlijke eer (geweten, karakter of eergevoel).⁵² Van Oostrom noemt ook nog de toegenomen mobilisering van de maatschappij als factor in het verschuivingsproces. Hiermee, zo stelt hij, zijn *'de kansen tot zelfverwerkelijking steeds minder afhankelijk (...) van de wieg waarin men was geboren, en dat wil tevens zeggen van de (on)mogelijkheden die de omgeving voor het individu zag weggelegd'*. Afgenomen afhankelijkheid van de omgeving maakt iemands reputatie minder kwetsbaar. Een meer of minder goede naam doet weinig af aan iemands plaats in de samenleving. In een open samenleving, zo neemt Van Oostrom aan, bestaan geen barrières voor zelfontplooiing; de innerlijke drang wordt de grootste drijfveer tot het menselijk handelen, waarbij de buitenwereld nauwelijks restricties oplegt. In een gesloten maatschappij daarentegen, waar de sociale controle groot is, is het oordeel van anderen belangrijker.⁵³

49 Beccaria, o.c., p. 62.

50 H. de Waardt, Naar een geschiedenis van eer, in: Leidsschrift, o.c., p. 10.

51 Blok, o.c., p. 226.

52 Van Oostrom, o.c., p. 349.

53 Van Oostrom, o.c., p. 287-288.

Bedacht moet worden dat het bij het onderscheid tussen shame- en guilt-cultures om ideaaltypen gaat; in de werkelijkheid is het een kwestie van accenten. Het geweten, dat de schuld vormgeeft, staat in een voortdurende wisselwerking met de in de buitenwereld levende normen en waarden.⁵⁴ Toegespitst op de betekenis van het begrip eer, betekent dit dat iemands eergevoel of zelfrespect als het ware gevoed wordt door het eerbeeld dat anderen van hem hebben of wat hij denkt dat anderen van hem hebben.

Men zou hiermee kunnen stellen dat de eer in een gewetenscultuur, meer dan die in een schuldcultuur, aan een 'verinnerlijking' onderhevig is: eeraanranding wordt een individuele aangelegenheid, in die zin dat zij minder iemands sociale positie treft, maar meer iemands persoonlijk eergevoel. Het gaat niet zozeer om die positie als wel om de krenking van iemands gevoel van eigenwaarde.

Het is wellicht aantrekkelijk om de ontwikkeling naar (de erkenning van) een gedemocratiseerd eerbegrip (mede) te verklaren vanuit de geleidelijke overgang van shame-culture naar guilt-culture, in die zin dat het onderscheid tussen het persoonlijk eergevoel enerzijds en de eer als een ieder toekomstige waardigheid, manifest wordt. Dit onderscheid is, zo zal verderop worden besproken, van belang voor de bepaling van de rechtens relevante eer.

Het bovenstaande laat twee duidelijk van elkaar te onderscheiden aspecten van het algemene eerbegrip zien. In de eerste plaats heeft de eer de aloude betekenis van de goede naam, van de *reputatie*. In de tweede plaats ziet de eer ook op iemands persoonlijk eergevoel oftewel zijn *zelfrespect*. De goede naam, als één aspect van het eerbegrip, is dan te omschrijven als het maatschappelijk aanzien waar men aanspraak op kan maken. Het is, en in zoverre is er niets veranderd aan het eerbegrip van weleer, een goed dat aantastbaar (en soms op geld waardeerbaar⁵⁵) is.

Anders is het gesteld met de eer in de betekenis van het zelfrespect of de eigenwaarde. Deze eer lijkt op zichzelf niet zonder meer door anderen aantastbaar.⁵⁶ De Duitse staatsman Bismarck heeft dit als volgt uitgedrukt:

*'Ich kann die Achtung aller Menschen entbehren, nur meine eigene nicht. Meine Ehre steht in niemandes Hand als in meiner eigenen, und man kann mich damit nicht überhäufen; die eigene, die ich in meine Herzen trage, genügt mir vollständig, und niemand ist Richter darüber und kann entscheiden, ob ich sie habe'.*⁵⁷

54 Vgl. J. Braithwaite, *Crime, shame and reintegration*, Cambridge, 1989, p. 57.

55 Denk aan de goodwill die bijvoorbeeld vrije beroepsbeoefenaren hebben opgebouwd en een financiële factor is bij bepaling van de waarde van de over te dragen praktijk.

56 Een parallel zou getrokken kunnen worden met de ontwikkeling van het juridisch gewetensbegrip. In het verleden werd het geweten beschouwd als een betrekkelijk nauw omgrensd kader van handelingen, voornamelijk bepaald door de religie. In deze zin was (de vrijheid van) het geweten een juridisch hanteerbaar begrip. In latere stadia van de (rechts-)ontwikkeling heeft het juridisch relevante geweten een andere inhoud gekregen, die gestoeld was op het erkende recht om 'in het maatschappelijk handelen gewetensconform te handelen'. Het gewetensbegrip overschreed daarmee zijn nauw getrokken grenzen. Het geweten wordt een strikt individueel geweten, dat een 'in principe onbegrensd actieradius heeft'. Men kan in dit verband spreken van een 'secularisatie' en een 'subjectivering' van het juridisch gewetensbegrip (vgl. hierover uitgebreid B.P. Vermeulen, *De vrijheid van geweten, een fundamenteel rechtsprobleem* (diss. Rotterdam), Arnhem, 1989, p. 1-74).

57 Geciteerd uit F. Maurer, 'Tugend' und 'Ehre', in: *Dichtung und Sprache des Mittelalters; gesammelte Aufsätze*, Bern etc., 1973, p. 338-339.

Het lijkt een waarheid als een koe uit te drukken: je bezit en behoudt je eer, wat de ander ook van je denkt. Eer in deze zin betekent zelfrespect of eigenwaarde. Het is wat de taalkundige Maurer omschrijft als een *'innerlijke eer'*: een subjectieve gezindheid of gevoelens van eigenwaarde.⁵⁸

De vraag is evenwel of de stelling van Bismarck altijd opgaat. Andermans oordeel kan op zichzelf de gevoelens van zelfrespect heel wel aantasten.⁵⁹ Maar dit is een proces dat zich uit de aard der zaak binnen het slachtoffer zal voltrekken en zich aan ieder juridisch oordeel onttrekt.

Er is enige verwantschap tussen de innerlijke eer en het (juridisch) gewetensbegrip. Tussen die eer en dat geweten is betrekkelijk weinig verschil: het gewetensbegrip is relevant bij, bijvoorbeeld, een verdachte die zich op zijn geweten beroept. Of dat geweten berust op politieke, religieuze of andere overtuigingen is irrelevant.⁶⁰ Dat geweten bepaalt in hoge mate iemands morele identiteit en integriteit. Dit (gesubjectieerde) geweten is ongeschikt om ingeperkt te worden,⁶¹ dat wil zeggen: men heeft en men houdt zijn geweten en het is hem niet af te nemen.

Mijns inziens is dit met de innerlijke eer niet anders. De morele identiteit en integriteit omvat niet slechts het geweten, maar geeft iemand tevens een innerlijke eer oftewel eigenwaarde of zelfrespect. (Ongefundeerde) beschuldigingen kunnen iemands reputatie te grabbel gooien. Zijn zelfrespect is daarmee niet per se aangetast. Of een psychologisch eerbegrip als de eigenwaarde met een juridisch eerbegrip van doen heeft is mijns inziens dan ook te betwijfelen. Ik kom daar later op terug.

In zijn eerder aangehaalde studie naar het woord eer, toont Maurer aan dat deze term oorspronkelijk een andere betekenis had: een objectieve of uiterlijke eer. Deze eer *'wird "dargebracht", "zuerkannt", kann "angegriffen" werden'*, aldus Maurer. De eer in deze betekenis verschilt weinig met de eer in de zin van de goede naam; als objectieve eer komen dan woorden als erkenning van of achting door aan de oppervlakte.⁶² Het ziet, met andere woorden, op de uiterlijke eer: de erkenning van respect waarop een ieder aanspraak kan maken. Identificatie van iemand met iets waar een algemeen erkend taboe op rust, met het slechte en kwade, miskent die erkenning als een goed en fatsoenlijk burger. Het is, zoals ik in paragraaf 17.3 zal uitwerken, in deze betekenis dat de eer juridisch kan worden geoperationaliseerd.

17.2.3.3 De eer gedemocratiseerd

De toenemende betekenis van het ideële aspect van de eer ging samen met wat ik zal betitelen als de democratisering van de eer: de erkenning dat een ieder, ongeacht rang of stand, het genot van burgerrechten toekwam en daarmee de status van waardig burger.

Hiermee doel ik op het volgende. Zoals uit het voorgaande duidelijk is geworden, werd het ontnemen van iemands eer destijds als een zware sanctie gezien. Het leidde tot maatschappelijke

58 Maurer, o.c., p. 338.

59 Vgl. hiervoor B. van Stolk, Eigenwaarde als groepsbelang; sociologische studies naar de dynamiek van zelfwaardering, Houten etc., 1991 (diss. Amsterdam), p. 12 e.v. Het is overigens niet ondenkbaar dat deze eigenwaarde een groepsbelang vormt en als zodanig juridisch relevant is (vgl. art. 137c Sr).

60 Vermeulen, De vrijheid van geweten ..., o.c., p. 91.

61 Vermeulen, De vrijheid van geweten ..., o.c., p. 123-124.

62 Maurer, o.c., p. 337.

vernedering en tot een verlies van status.⁶³ Men zou een vergelijking kunnen maken met het oude instituut van de ontorende straf. In het Romeinse recht trad in geval van een veroordeling wegens misdrijf de *infamia* automatisch in. Deze bestond in een ontneming van een aantal private en publieke rechten. De bedoeling was om de veroordeelde wegens zijn misdrijf de status van waardig burger af te nemen. Art. 28 Code Pénal kende de *peines infamantes*. Ook deze waren automatisch verbonden aan het hebben begaan van *crimes* en leidde tot ontneming van het burgerschap.⁶⁴ In een samenleving die in toenemende mate een open karakter krijgt en waarin iedereen voor de wet gelijk is, worden de burgers in zeker opzicht minder afhankelijk van anderen. Van buiten worden minder restricties opgelegd. De aard van iemands reputatie doet minder af aan de ontplooiing van zijn persoon. Bovendien, zo betoogde Beccaria, mag elke burger van zijn medeburger een minimum aan waardering eisen. Iedereen - ongeacht zijn sociale positie - beschikt over een zekere mate van eer.

De democratisering van de eer betekent de erkenning dat aan een ieder eer toekomt. Het inzicht van Beccaria kwam in de préambule van de Universele verklaring van de rechten van de mens (1948) tot uitdrukking door de aldaar weergegeven erkenning van de '*inhaerente waardigheid (...) van alle leden van de mensengemeenschap*', die de grondslag voor '*vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld*' vormt. Art. 1 van die Verklaring formuleert het hieruit te trekken gevolg, namelijk dat '*alle mensen (...) gelijk in waardigheid en rechten worden geboren*'. Miskening van die inherente waardigheid, zo zou men kunnen stellen, tast de grondslag aan en bedreigt daarmee de gelijkheid en de vrijheid van het individu.

De inherente waardigheid impliceert ten eerste bescherming tegen de krenking ervan. Ten tweede houdt die erkenning in dat gekrenkte eer wordt hersteld.⁶⁵ Aan eerherstel wordt ook nu belang gehecht. Een verloren positie kan als het ware worden herwonnen.⁶⁶

63 Vanuit dit perspectief is de tot voor kort algemeen gedeelde (en soms nu nog wel gehoorde) opvatting dan ook te begrijpen dat bijvoorbeeld veroordeelden niet (meer) over een reputatie beschikken en derhalve niet in hun eer of goede naam kunnen worden aangerand (vgl. Simons II, o.c., p. 57).

64 In Nederland werd de infamie wegens toenemend verzet daartegen grotendeels afgeschaft. In 1886 was zij niet meer in het WvSr terug te vinden: de onteerde zou van bestaansmiddelen worden beroofd en daardoor nieuwe misdrijven begaan. Daarbij vond men dat er tussen de ontnomen rechten en de aard van het begane feit de samenhang ontbrak (zie hierover Hermans, o.c., p. 21-43; J. de Louter, De beperkingen der rechtsbevoegdheid ten gevolge van vermindering der burgerlijke eer, Utrecht, 1869 (diss. Utrecht)). Ten tijde van het Hitler-regime werd in Duitsland nog een dergelijke straf toegepast om de veroordeelde '*nog een trap na te geven*' (Hazewinkel-Suringa/Rommelink, o.c., p. 708).

65 Een vergelijking met bepaalde (Beccariaanse en Hegeliaanse) strafrechtelijke rechtvaardigingstheorieën dringt zich op; deze theorieën zien 'straffen als eer': de grondslag van de strafrechtelijke aansprakelijkheid wordt gelegd in de autonomie van de individuele persoon; straffen geschiedt volgens dergelijke theorieën niet slechts om de rechtsorde in stand te houden, maar tevens om der wille van de delinquent: door hem te straffen wordt hij voor zijn daden ten volle verantwoordelijk gesteld en daardoor als volwaardig lid van de samenleving serieus genomen; er vindt door de straf 'rechtsburgerlijk eerherstel' plaats; vgl. N.H.M. Roos, Straffen als eer, in: Met hoofd en hart; opstellen aangeboden aan prof. mr J.C.M. Leijten (J. Rimmelink et al., red.), Zwolle, 1991, p. 254.

66 In dit licht kan men de verklaring omtrent het gedrag zien: het is een juridische vaststelling dat de betreffende burger de status heeft van fatsoenlijk burger. Het belang van eens anders goede naam blijkt ook op strafvorderlijk niveau. De MvT op de O.R.O. artt. 350 e.v. Sv (de huidige artt. 358 en 359 Sv) gaf als beweegreden om het motiveringsvoorschrift bij vrijspraak achterwege te laten op de positie van de (gewezen) verdachte: '*het [is] voor den verdachte (...) beter, indien niet wordt onderscheiden tusschen hen, die worden vrijgesproken omdat de rechter hunne onschuld als gebleken aanneemt, en hen die niet worden veroordeeld omdat het bewijs van het te laste*

Deze gedachte komt fraai naar voren in HR 6-1-1995, NJ 95 422, m.n. E.J. Dommering. In deze (civiele) zaak stond een geding tussen Van G. en Het Parool centraal. Het dagblad had in een serie publicaties vraagtekens gezet bij de rol die Van G. zou hebben gespeeld in het verzet. Hij zou volgens Het Parool een onderduiker hebben vermoord.⁶⁷ Van G. werd in 1944 voor doodslag veroordeeld. In 1946 werd hem gratie verleend. De Hoge Raad overwoog naar aanleiding van de grieven van Van G. onder meer dat

'In dit geval niet louter de goede naam van Van G. in het geding is, maar tevens en zelfs in de eerste plaats diens - uit zijn algemene persoonlijkheidsrecht af te leiden - recht om niet, méér dan veertig jaar nadat hij voor het ombrengen van O. werd veroordeeld, zijn straf ter zake had ondergaan en voor het overige gratie had gekregen, in het openbaar wederom met deze - op jeugdige leeftijd, onder oorlogsomstandigheden begane - daad te worden geconfronteerd, en dat nog wel in de vorm van een zowel grievende als ontterende beschuldiging dat het daarbij, anders dan in het strafvonnis was aangenomen, ging om roofmoord. (...) De Hoge Raad [neemt] in aanmerking dat [het recht van Van G. op eer en goede naam] bijzonder zwaar weegt. Eerbied voor de menselijke persoon brengt mee dat aan een veroordeelde zijn daad, nadat hij [voor] haar heeft geboet, in beginsel niet meer wordt nagehouden'.

17.3 De beschermde rechtsbelangen 2: het juridische begrip eer

17.3.1 Inleiding

De in de vorige paragraaf weergegeven algemene betekenissen van het begrip eer leiden naar mijn mening nog niet tot een juridisch operationaliseerbaar eerbegrip, daar het te veel omvattend is en daardoor met art. 1 Sr strijdt. Wel kunnen de hierboven weergegeven noties de grond vormen, waarop een strafrechtelijk relevant eerbegrip kan worden gebouwd en waarmee het begrip belediging verduidelijkt kan worden.

In deze paragraaf werk ik dit uit. Eerst geef ik de opvattingen van de (ontwerp) wetgever weer (paragraaf 17.3.2). In paragraaf 17.3.3 citeer ik de opvattingen van diverse auteurs over het juridische eerbegrip. In paragraaf 17.3.4 trek ik enkele conclusies en geef mijn eigen visie op het rechtens relevante eerbegrip.

gelegde niet ten volle is geleverd' (Tweede Kamer 1913-14, 286, MvT, nr. 3, p. 180). Het voorstel werd niet overgenomen. Blok en Besier achtten bij een vrijspraak terughoudendheid bij de (verplichte) motivering ervan gepast, daar anders het voor de vrijgesprokene 'zeer onaangenaam onderscheid' tussen gebleken onschuld en niet overtuigend gebleken schuld zijn reputatie voortdurend doet schaden (vgl. A.J. Blok en L.Ch. Besier, Het Nederlandsche strafproces; deel 2, Haarlem, 1925, p. 207). Nog steeds wordt een gegeven vrijspraak in de regel niet scheutig gemotiveerd (vgl. annotatie van G. Knigge, onder EHRM 25-8-1993, NJ 94 1 (Sekanina)).

⁶⁷ In een serie artikelen werd Van G. verweten de onderduiker niet om redenen van verzetsbelang om het leven te hebben gebracht: 'In de badkamer van een etagewoning in (...) werd (...) de Duits-joodse onderduiker O. vermoord - dat staat vast. Ook de dader is bekend: (...) Van G. (...). Bijna vijftig jaar na dato is echter nog altijd niet opgehelderd of de liquidatie een verzetsdaad, dan wel een ordinaire roofmoord was'. Door de journalist werd de conclusie getrokken dat er sprake was van doodslag hetgeen door Van G. na de oorlog werd toegegeven, maar die hij als een daad van verzet voorstelde.

17.3.2 Opvattingen van de (ontwerp)wetgever

Zoals eerder gezegd, hebben de ontwerpwetgevers van de negentiende-eeuwse wetboeken van strafrecht en de wetgever van 1881 zich nooit aan een nadere begripsbepaling van de eer en de goede naam gewaagd. De Commissie De Wal weidde blijkens haar beraadslagingen over het Ontwerp-WvSr al evenmin uit over dit begrip. Een definitie ervan treft men althans in de notulen niet aan.

Uit de opmerkingen van de leden De Pinto en Pols over het bestanddeel iemand in art. 280 Sr O.R.O. (het huidige art. 261 Sr), valt echter wel af te leiden welke betekenis zij aan de eer gaven. Deze leden waren van mening dat '*corporaties*' niet konden worden beledigd, omdat deze '*evenmin zedelijk als lichamelijk [konden] worden gegriefd*'. Rechtspersonen konden in deze opvatting niet worden beledigd. Hieruit valt af te leiden dat in de opvatting van De Pinto en Pols de eer gekoppeld is aan de (waarde van de) natuurlijke persoon.

Modderman nuanceerde deze opvatting. Hij achtte de door De Pinto en Pols aangedragen opvatting voor eenvoudige belediging juist. Voor smaad vond hij haar '*betwistbaar*'. In zijn visie konden corporaties en rechtspersonen niet het slachtoffer worden van eenvoudige belediging, wel echter van smaad. Modderman leek hiermee het beledigingsbegrip van (het huidige) art. 261 Sr te onderscheiden van dat van art. 266 Sr. Het bestanddeel belediging in het delict van art. 266 Sr zou in zijn visie van een eerbegrip uitgaan dat ziet op strikt persoonlijke, zedelijke waarden, waarover collectiviteiten niet beschikken. Het eerbegrip van smaad zou daarentegen niet alleen op zedelijke waarden zien, maar tevens op waarden waarover corporaties in de visie van Modderman wel zouden beschikken.⁶⁸ Gedurende de volgende beraadslagingen van de Commissie De Wal werd het te beschermen rechtsbelang van de beledigingsdelicten niet im- of expliciet aan de orde gesteld.⁶⁹

Zijn de opvattingen van de Commissie De Wal over de inhoud van het eerbegrip in nevelen gehuld, de regering verschafte evenmin helderheid daarover. Wel treft men de MvT een indicatie aan dat de regering aan het begrip (strafbare) belediging (minstens) twee onderscheiden betekenissen verleende. Gesteld werd dat een uitlating beledigend is, indien deze gedaan is om '*hetzij (...) iemands eergevoel te krenken, hetzij om, in de oogen van anderen, iemands eer te verminderen*'. (curs.: FJ).⁷⁰ Zowel het subjectieve eerbegrip als het objectieve eerbegrip zouden volgens de regering derhalve rechtens te beschermen zijn.

Meer dan deze noties vindt men niet. Hieruit een betekenis van het begrip eer afleiden is daardoor gewaagd. Daar komt dan nog bij dat aan overwegingen omtrent de eer uit de vorige eeuw nu niet al te veel absolute waarde moet worden gehecht. Ik meen desondanks dat helderheid

68 Notulen I, o.c., p. 359 e.v.

69 Wel kwam het in negatieve zin (en naar aanleiding van een ander delict) aan de orde. Tijdens de beraadslagingen van de Commissie over het (in 1971 weer afgeschafte) delict overspel werd door de voltallige Commissie besloten om dit ontwerp-artikel niet te plaatsen bij de beledigingsbepalingen. Het voornaamste argument hiertegen was dat plaatsing van dit delict bij de beledigingsdelicten '*voet zoude geven aan de dwaling van het dagelijksch leven, alsof de eer van den echtgenoot verminderd wordt door het overspel zijner vrouw*' (aldus Commissielid Pols, in: Notulen I, o.c., p. 365). Het delict werd uiteindelijk geplaatst bij de delicten tegen de zeden (zie Smidt II, o.c., p. 283-305), totdat het in het kader van de herziening van de echtscheidingsregeling bij wet van 6 mei 1971 (S. 291) werd geschrapt. Iets van de ruime opvatting van eer weerklonk nog in art. 241 lid 2 (oud) Sr: geen vervolging vond plaats dan op klacht van de '*beleedigde*' echtgenoot.

70 Smidt II, o.c., p. 387.

over dat begrip te verkrijgen is. Voordat ik daartoe overga, schets ik beknopt de visies over het eerbegrip zoals deze in de literatuur te vinden zijn.

17.3.3 *Opvattingen in literatuur*

In zijn leerboek over de bijzondere delicten uit het WvSr stelt Van Bemmelen dat centraal staat de vraag of de uitlating naar de algemeen heersende opvatting geschikt is om iemand in zijn eergevoel te kunnen aantasten.⁷¹ Van Bemmelen spreekt in dit verband van een normatief eerbegrip.

Hulsman verdedigt een soortgelijke opvatting. Hij neemt aan dat een objectief vereiste van belediging is de aanwezigheid van een uitlating die geschikt is om iemands eergevoel te krenken. Bovendien vereist strafbaarheid de situatie waarin de krenking het normaal te verwachten gevolg van het gebruik van het woord is. Daarenboven moet die krenking zo diep en zo duurzaam zijn, dat zij het in beweging zetten van het strafrechtelijk apparaat rechtvaardigt.⁷²

In zijn preadvies neemt Duk met betrekking tot de kern van het beledigingsbegrip aan dat strafbaarheid wegens belediging intreedt indien er een wederrechtelijke gedraging is die bestaat uit demonstraties van ver- en/of minachting, geringschatting, beschimping of bespottung, dan wel uit het kenbaar maken van aantijgingen of beschuldigingen.⁷³

Andere schrijvers, waaronder Hazendonk, brachten het eerbegrip in verband met het begrip menselijke waarde.⁷⁴ Een vraag daarbij was om welke waarde(n) het precies ging. Gaat het alleen om persoonsgebonden waarden? Of kunnen daaronder ook die waarden worden geschaard, die bijvoorbeeld betrekking hebben op de uitoefening van een beroep? Hazendonk gaat in een niet altijd goed te doorgronden betoog uitvoerig in op die vraag. In het eerstgenoemde geval wordt door Hazendonk gesproken van een eng juridisch eerbegrip; in het tweede van een ruim eerbegrip. Hij voert een drietal argumenten aan op grond waarvan hij, in verband met de beledigingsmisdrijven, een ruim eerbegrip bepleit. In de eerste plaats is een ruime eeropvatting in overeenstemming met het bestaan van (bijzondere) wetten, die een bepaalde gedraging in strijd met de eer onbetamelijk achten. Hazendonk doelt in het bijzonder op bepalingen zoals art. 50e van de oude Notariswet, waarin het handelen in strijd met de 'standseer' van sancties is voorzien.⁷⁵ Uit dergelijke afzonderlijke bepalingen blijkt volgens Hazendonk dat de wetgever zeer zeker gedacht heeft aan andere soorten eer, zoals bijvoorbeeld de beroepseer of militaire eer, naast de eer als erkenning van strikt persoonlijkheidsgebonden waarde.

In de tweede plaats pleit volgens Hazendonk voor een ruime eeropvatting de systematiek van de regeling van Titel XVI Sr. Hazendonk wijst hierbij op het feit dat de ambtsbelediging, anders dan in de Code Pénal, in het WvSr geen zelfstandig geformuleerde delictsomschrijving

71 Van Bemmelen/Van Hattum, o.c., p. 490.

72 L.H.C. Hulsman, noot onder HR 7-11-1967, NJ 68 44, in: AA 1968, p. 366.

73 W. Duk, Preadvies over de strafrechtelijke bescherming van eer of goede naam in Nederland, Zwolle, 1972, p. 9.

74 Tresling, o.c., p. 12-13; Simons II, o.c., p. 49; zie ook J. Maarse, Een psychologische en zedenkundige studie over de begrippen eer en eergevoel. Amsterdam, 1936.

75 Hazendonk, o.c., p. 77-78. Men zou hieruit een andere betekenis van het begrip eer kunnen afleiden: de eer als (groeps-)identiteit. Bepaalde groepen, zoals vroeger studenten of soldaten en tegenwoordig leden van etnische minderheidsgroepen streven naar erkenning van hun groeps- of gewoontegroeps-identiteit (vgl. Blok, o.c., p. 225; Shadid en Van Koningsveld, o.c., p. 132).

is, maar een ten opzichte van de artt. 261-266 Sr strafverzwarende omstandigheid. Het eerbegrip van smaad en eenvoudige belediging omvat dus tevens de ambtseer. Hazendonk neemt aan dat een andere opvatting tot ambtsbelediging als strafbepalende omstandigheid in een zelfstandig geformuleerde bepaling zou leiden.

Tenslotte stelt Hazendonk dat *'het wezen van de formele belediging alleen bij een ruime eeropvatting [is] te verklaren'*. Volgens hem is het kenmerkende van formele belediging dat de inhoud van de uitlating niet beslissend is; in de formele belediging *'wordt de waarde van de mensch als mensch, niet alleen als zedelijke persoonlijkheid, maar ook als lid van de gemeenschap ontkend'*. Hazendonk concludeert hieruit dat *'het eerbegrip in het recht hetzelfde eerbegrip [is], waaraan men door aanwijzing van waarden in de menselijke samenleving inhoud moet geven'*.⁷⁶ Het gaat, zo begrijp ik Hazendonk, derhalve om wat in de samenleving op een moment als waarde wordt beschouwd. Krenking daarvan is belediging.

De vraag of de eeraanranding (als miskennis van waarde) gebonden is aan een bepaalde waarde dan wel aan alle waarden, wordt door Hazendonk beantwoord door te stellen dat de eer *'in de eerste en voornaamste plaats (...) erkenning van zedelijke waarden [is]'*. De eisen van de zedelijke waarden (bijvoorbeeld eerlijkheid of betrouwbaarheid) gelden altijd en absoluut voor iedereen. Iedereen kan in beginsel aanspraak maken op het bezit van die zedelijke waarden; deze zijn volgens Hazendonk het fundament van de eer.

Een gevolg van de beperking van eer tot de zedelijke waarden is, dat de eer voor iedereen, ongeacht de (maatschappelijke) positie, gelijk is. Elke belediging moet dan aan dezelfde, voor iedere burger geldende, maatstaf worden beoordeeld.

Ook de 'gemeenschapswaarde' van de mens valt volgens Hazendonk onder het ruime eerbegrip:

'Als redelijk wezen heeft de mensch reeds een zekere waarde voor de samenleving, omdat hij zonder zijn redelijke vermogens, zijn rol in het geheel niet zou kunnen spelen'.

Een minimum aan intellectuele capaciteiten is hierbij nodig, aldus Hazendonk.⁷⁷

Ook Aubel wijdt - in een meer toegankelijk betoog - enige aandacht aan het juridisch relevante eerbegrip. In zijn proefschrift over onrechtmatige aantasting van persoonsbelangen in en door de pers, stelt hij dat, hoewel eer te maken heeft met het eigen eergevoel, het eerbegrip niet zuiver subjectief opgevat moet worden. Aangenomen mag worden dat Aubel hiermee doelt op het feit dat de rechtens relevante eer de objectieve, uiterlijke eer is. Voor een subjectief eerbegrip is in zijn visie geen plaats.

Aubel pleit voor een geobjectiveerd eerbegrip: de betekenis ervan wordt meer bepaald door opvattingen die hierover bestaan in de maatschappij én in de kring waarin de gekwetste persoon en zijn belediger leven. Een dergelijk geobjectiveerd eergevoel is volgens Aubel identiek aan het juridische eerbegrip.⁷⁸ Met betrekking tot de vraag wat de omvang is van dat geobjectiveerde

76 Hazendonk, o.c., p. 79-81.

77 Hazendonk, o.c., p. 73.

78 Aubel, o.c., p. 21 e.v.

eeerbegrip, stelt Aubel dat het gaat om (de bescherming van de mens in zijn) morele en maatschappelijke waarden.⁷⁹

In navolging van Hazendonks opvatting, stelt ook Aubel de zedelijke waarde centraal. *'Zuivere ontkenning'* van morele en maatschappelijke waarden is eerkrenkend en daarmee beledigend, aldus Aubel. Ontkenning van bezit, rijkdom of financiële betrouwbaarheid vallen niet onder krenking van de juridisch relevante eer. Ontkenning van bijvoorbeeld kracht of andere (vormen van) fysieke eigenschappen, evenmin. Als echter dergelijke (dis)kwalificaties vergezeld gaan van bijvoorbeeld miskennis van iemands onvermogen om een zaak te leiden of als er minachting spreekt uit ontkenning van fysieke eigenschappen, is daarmee de zedelijke waarde aangerand, namelijk de waarde van iemand als mens, van iemand als volwaardig lid van de samenleving.⁸⁰

De *'zedelijke waarde van de menselijke persoonlijkheid'* komt volgens Aubel tot uitdrukking in het delict smaad, dat een concrete betichting van immoreel gedrag vereist. Bij art. 266 Sr, eenvoudige belediging, gaat het om woorden die minachting uitdrukken. Het betreft zijns inziens *'woorden die betrekking hebben op een zedelijke waarde, nl. de verantwoordelijkheid voor het eigen handelen'*.⁸¹ Uitingen van minachting ontkennen die verantwoordelijkheid en dus iemands zedelijke waarde, aldus Aubel.

De opvatting van Hirsch is verwant aan die van Aubel. Hirsch stelt, niet geheel ten onrechte, voorop dat hij strafbare belediging binnen zo eng mogelijke grenzen wil houden. Miskennis van iemands persoonlijkheid is naar zijn mening geen strafbare belediging. Die miskennis omvat namelijk veel gedragingen: niet alleen vermogensdelicten, levensdelicten, maar ook diefstal of het gebruik van leugendetectors ten behoeve van de waarheidsvinding in het strafproces.⁸² Het persoonlijke eergevoel of zelfrespect acht hij evenmin begrepen onder de rechtens te beschermen eer.

De rechtens relevante eer beschrijft Hirsch als de *'normatieve eer'*: de *'wirklichen (sittlichen, sozialen) Wert der Person'*.⁸³ Eer hebben betekent voor Hirsch dat iemand geacht wordt te voldoen aan de op hem rustende zedelijke plichten. Richtsnoer is hierbij de veronderstelde zedelijke *'Vollkommenheit'*.

Anders dan Hazendonk onderscheidt Hirsch de eer niet in de twee aspecten van zedelijke en gemeenschapswaarde, maar ziet hij als eer slechts de zedelijke waarde. Alles wat daar niet onder valt, behoort volgens Hirsch niet tot de rechtens te beschermen eer.⁸⁴ Van strafbare eeraanranding is derhalve geen sprake indien de uitlating geen oordeel bevat over de zedelijke waarde van de persoon.⁸⁵

Beledigend is volgens Hirsch de uitlating, met daarin een

'Unwahren ehrenrührigen Tatsache, eines unsubstantiiert Wertminderung ausdrückenden Werturteils oder einer zwar wahren ehrenrührigen Tatsache, deren Behauptung

79 Aubel, o.c., p. 24.

80 Vgl. Aubel, o.c., p. 42.

81 Aubel, o.c., p. 23.

82 H.J. Hirsch, *Ehre und Beleidigung*, Karlsruhe, 1967, p. 59.

83 Hirsch, o.c., p. 3.

84 Hirsch, o.c., p. 58.

85 Hirsch, o.c., p. 74.

oder Verbreitung jedoch nach der Form oder den Umständen der Äusserung (evtl. auch noch aus anderen Gründen) ehrverletzend ist'.⁸⁶

Verwant aan Hirsch' opvatting over de eer is die van Rosier. Hij geeft een negatieve omschrijving van het eerbegrip: de specifieke status die gegeven is met het ontbreken van omstandigheden die de eerbiedwaardigheid verminderen. De eer wordt aangetast, volgens Rosier, doordat verklaard wordt dat iemands eerbiedwaardigheid gering is. Hiermee wordt te kennen gegeven dat de aangesprokene het niet verdient als volwaardig persoon geacht te worden.⁸⁷

Uit het voorgaande blijkt dat in de literatuur het begrip waarde in verband met strafbare belediging een bepalende factor is. Van eerkrenking is sprake, zo kan de hier genoemde literatuur worden samengevat, indien men in zijn waarde wordt miskend.

Over de inhoud en de omvang van die waarde zijn de genoemde schrijvers minder concreet. Men spreekt soms van de zedelijke waarde die wordt onderscheiden van iemands beroepswaarde of gemeenschapswaarde. Waar de ene schrijver in miskenning daarvan geen eerkrenking ziet (Hirsch), is de andere auteur de mening toegedaan dat zulks wel het geval is.⁸⁸ Door anderen weer wordt die beroepswaarde onder de zedelijke waarde geschaard. Dit zou volgen uit een ruime eeropvatting.

Men kan zich afvragen of het door Hazendonk gemaakte onderscheid tussen een ruime en een enge eeropvatting veel verheldert. Het leidt mijns inziens tot een geforceerde deling tussen op zichzelf gelijkwaardige facetten van de maatschappelijke positie van de burger. Persoonlijkheidsgebonden eigenschappen, zoals eerlijkheid of betrouwbaarheid, werken door in zowel het persoonlijke leven als in iemands maatschappelijke positie als uitoefenaar van een of ander beroep. De juridische status van gelijkwaardigheid leidt niet tot een onderscheid in allerlei soorten waarden. Het heeft daarom weinig zin om naast zedelijke waarden andere waarden zoals beroepswaarden te definiëren. Dat zou tot allerlei gewrongen constructies leiden met betrekking tot vragen naar het al dan niet beledigende karakter van (zakelijke) kritiek op iemands capaciteiten als beroepsbeoefenaar. Zoals ik later uiteenzet, heeft dergelijke kritiek met strafbare belediging niets van doen. De tegenstelling tussen zedelijke waarde en beroepswaarde overtuigt mij dan ook niet.

Bovendien is naar mijn mening Hazendonk in zijn pleidooi voor een ruime eeropvatting niet geheel consequent. Het zich enerzijds beroepen op de aanwezigheid van een bijzondere wet, hetgeen erkenning van een eigen ambtseer zou impliceren, verdraagt zich moeilijk met zijn constatering dat anderzijds uit de aanwezigheid van art. 267 Sr als onzelfstandige delictomschrijving een ruim eerbegrip voortvloeit.

Terecht noemt Aubel dan ook de morele en maatschappelijke waarden als kern van de rechtens te beschermen eer. Ook Hirsch' opvatting over de inhoud van de eer heeft mijn voorkeur. De gemeenschapswaarde ligt besloten in de zedelijke waarde; een onderscheid hiertussen doet geforceerd aan. Daardoor lijkt de inhoud en de omvang van het begrip zedelijke waarde oeverloos en bestaat onduidelijkheid daarover. Door genoemde auteurs wordt de betekenis van het begrip nergens expliciet geformuleerd. Alleen Aubel geeft de term enige inhoud; centraal

86 Hirsch, o.c., p. 60.

87 Rosier, *Vrijheid van meningsuiting ...*, o.c., p. 67-68.

88 Vgl. bijvoorbeeld Van der Feltz, o.c., p. 10.

in het begrip zedelijke waarde staat volgens hem (erkenning van) het volwaardig lidmaatschap van de burger van de samenleving. In verband met belediging scheidt deze omschrijving nog betrekkelijk weinig klaarheid. Ik ben ondanks deze onduidelijkheid van mening dat het begrippenpaar zedelijkheid en waardigheid - hoe archaisch het wellicht ook lijkt - nog steeds een nuttige functie bij de interpretatie van de beledigingsbepalingen vervult. Men zou in dit verband het begrip integriteit van stal kunnen halen. De aanranding van iemands integriteit zou dan een belediging zijn.

Men kan echter tegenwerpen dat deze gedraging nog veelomvattend is. Iemands integriteit kan op vele wijzen worden aangerand. Eerder citeerde ik Hirsch, die terecht opmerkt dat ook vermogens- en levensdelicten die integriteit aantasten. Hij brengt daarom de volgende beperking aan:

'Ehr haben heisst: frei sein von personalen Geltungswertmängeln. Aus diesem Aspekt der Person fließt der Anspruch, jede unverdiente Äusserung, dass der Geltungswert gemindert sei, zu unterlassen'.⁸⁹

Deze omschrijving sluit goed aan op de eerder weergegeven Beccariaanse gedachten over de eer, die eenieder rechtens toekomt. Het komt, zo lijkt het mij toe, er op neer dat het strafrechtelijk eerbegrip *de erkenning van de zedelijke of morele waardigheid of integriteit* omvat. De misdrijven die belediging verbieden beschermen, anders gezegd, de morele integriteit.

Erkenning van deze morele integriteit komt eenieder toe, wat er zij van Hazendonks opvatting dat zonder redelijke vermogens geen volwaardig lidmaatschap mogelijk is. Iedere burger, ongeacht status of afkomst, bezit de status van volwaardig lid van de samenleving. De toekenning van die juridische status veronderstelt het erkennen ervan door anderen; anders zou het bezit ervan weinig meer inhouden dan een lege huls. Die erkenning van andermans inherente waardigheid komt mijns inziens dicht bij de kern van het algemene, rechtens relevante eerbegrip. Wordt die morele onschendbaarheid miskend, dan kan van eeraanranding gesproken worden.

Benadrukt moet worden dat, zoals ook uit de wetsgeschiedenis van Titel XVI Sr valt af te leiden, het bij dit algemene eerbegrip gaat om de uiterlijke of objectieve erkenning van waarden. Miskening van de eenieder toekomende morele integriteit is in zekere zin waarneembaar. Het is voor de gemiddelde rechtsgenoot duidelijk, wanneer iemand door woord, geschrift of gebaar een ander miskent in zijn rechtens toekomende (morele) waardigheid. Terecht stelt Hazendonk dan ook dat *'eer en waarde (...) in die zin met elkaar samenhangen, dat in de erkenning van de waarde de naar buiten blijkende kant van de waarde slechts wordt onderscheiden van de waarde op zichzelf'.⁹⁰*

Zoals betoogd, kan de eigenwaarde of het zelfrespect van de persoon geen object van de rechtens relevante eer zijn. Dit geldt evenzeer de eigen identiteit van een groep. Krenking daarvan speelt zich, als 'Gefühlskränkung', eerder af op het terrein der psychologie. Men kan zich afvragen of daar nog plaats is voor het juridische moment. Het zou van de lengte van iemands tenen afhangen of strafbaarheid intreedt.

89 Hirsch, o.c., p. 59.

90 Hazendonk, o.c., p. 69-70.

Of iemand in zijn eigenwaarde is geraakt is in de eerste plaats een individuele kwestie, waar het recht niets mee van doen heeft.⁹¹ Bovendien zou men kunnen stellen dat iemands zelfrespect niet per se door een aanranding van iemands morele integriteit wordt gekrenkt.

91 Vgl. Hazendonk, o.c., p. 61-62.

17.3.4 Facet-eer

Het beschermde rechtsbelang van de beledigingsbepalingen uit het WvSr laat zich, zo kan uit het voorgaande worden afgeleid, omschrijven als de bescherming van iemands zedelijke of morele integriteit. Zo gezien zou de eer kunnen worden omschreven als de zedelijke integriteit. Het algemene begrip belediging zou dan kunnen worden omschreven als een inbreuk daarop.

Als omschrijving van het beledigingsbegrip in poenalibus volstaat deze definitie echter niet. Zij is te algemeen. De wetgever heeft dit onderkend. Hij heeft dan ook niet de belediging strafbaar gesteld, maar bepaalde vormen daarvan. Men zou in dit verband, in navolging van Van Veen's facet-wederrechtelijkheid,⁹² van een facet-belediging of facet-eer(krenking) kunnen spreken, waarbij het begrip door het delict, waar het deel van uitmaakt, wordt ingekleurd.

Art. 261 Sr verbiedt smaad. De verboden gedraging is, zoals beschreven in hoofdstuk 7, de telastelegging van een bepaald feit met het kennelijke doel van ruchtbaarheid. Strafbaarheid eist de telastelegging van een strafbaar feit of een feit dat strijdt met de positieve moraal. Zij strekt ertoe de goede trouw of integriteit van het slachtoffer publiekelijk te miskennen, waardoor zijn reputatie als onberispelijk burger te grabbel wordt gegooid. Door zo een telastelegging wordt iemands reputatie aantast. Dat is ook het geval indien aan iemand geen bepaald feit wordt telastegelegd, maar indien over hem vage beschuldigingen de ronde doen. Men spreekt dan van een materiële eenvoudige belediging.⁹³ Het van een voormalige vriendin zeggen dat zij te verleiden zou zijn met een zak drop is zo'n voorbeeld van een omschrijving, die eerder een met de positieve moraal strijdende eigenschap insinueert dan dat het slachtoffer wordt beticht van een concrete gedraging (HR 24-10-1989, NJ 90 276).

Voor het beledigingsbegrip van art. 261 Sr (en het daaraan gekoppelde delict van art. 262 Sr⁹⁴) betekent dat, dat het in samenhang met de bestanddelen een bepaald feit en het kennelijke doel van ruchtbaarheid begrepen moet worden. Het eerbegrip van art. 261 Sr ziet op iemands publieke reputatie op zedelijk terrein. Van een arts zeggen dat hij zich gedurende de uitoefening van zijn praktijk overgaf aan een groot aantal seksuele contacten met patiëntes,⁹⁵ zet 's mans morele reputatie als integer arts op het spel.⁹⁶

92 Van Bemmelen/Van Veen I, o.c., p. 77.

93 Zie hoofdstuk 11.

94 En, voor zover het gaat om het bestanddeel smaad, art. 270 Sr.

95 Vgl. HR 26-3-1991, nr. 88.711 (ongepubl.).

96 Een zekere verwantschap met het (meer algemene) rechtsbelang van privacy kan gesignaleerd worden. Reputatiebescherming kan, net zoals de privacy, gezien worden als onderdeel van het overkoepelende begrip persoonlijkheidsrecht. Steun hiervoor kan voorts gevonden worden in de MvT op de wijziging van art. 273 Sv. De oude bepaling hield in, voor zover hier van belang, dat de terechtzitting in het openbaar dient te geschieden, tenzij een getuige uit vrees voor ernstige krenking van de eer of goede naam van hem of van zijn familieleden door het afleggen van een verklaring in het openbaar, het sluiten der deuren verzocht. Het in 1994 ingevoerde art. 273 Sv bepaalt nu dat de deuren kunnen worden gesloten als de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van verdachte, andere procesdeelnemers of anderszins bij de zaak betrokkenen dit eisen. De specifieke grond van mogelijke eerkrenking is volgens de regering vervallen in de gewijzigde wet, omdat die grond terug te vinden is in de twee algemeen geformuleerde sluitingsgronden, te weten de privacy-bescherming van (onder meer) de getuige en het belang van een goede rechtspleging (Tweede Kamer 1991-92, 22 584, MvT, nr. 3, p. 19). In dit verband wijs ik (nogmaals) op HR 21-1-1994, NJ 94 473, m.n. D.F. Verkade: de schending van eisers (privacy-)belangen woog niet op tegen het belang van de vrijheid van meningsuiting, nu eiser ten tijde van de publikatie van foto's in een weekblad voor de feiten, waarover het artikel ging, reeds onherroepelijk was veroordeeld. In

In de andere kernbepaling van de strafbare belediging, de formele eenvoudige belediging, wordt een ander aspect van de eer benadrukt. Deze verschijningsvorm van de strafbare belediging verschilt, zoals betoogd in hoofdstuk 11, van smaad en ook van materiële eenvoudige belediging. Art. 266 Sr heeft, voor zover het de formele eenvoudige belediging betreft, een andere ratio legis dan art. 261 Sr. De facet-*eer* die door deze bepaling wordt beschermd, kan - als onderdeel van het algemene kader van de rechtens beschermde erkenning van de morele integriteit van de burger in het maatschappelijk verkeer - beschreven worden als de *waardigheid die een ieder of elke collectiviteit in het maatschappelijk verkeer toekomt*. Deze waardigheid geeft ieder aanspraak op respectvolle bejegening. Scheldwoorden of andere minachtende gedragingen miskennen die erkenning van de waardigheid van de aangesprokene.⁹⁷

Art. 266 Sr verbiedt naar mijn mening derhalve minachtende uitlatingen of gedragingen, voorzover daardoor de aangesprokene in zijn waardigheid wordt miskend. Zoals gezegd, gaat het daarbij mijns inziens niet om het persoonlijke eergevoel. Het zou te veel van de rechter vergen om de psyche van de zich gekrenkt voelende persoon aan een juridisch oordeel te onderwerpen. Vanuit deze optiek gezien laat zich dan ook verklaren dat een veroordeling wegens (eenvoudige) belediging niet eist dat het slachtoffer zich daadwerkelijk beledigd voelt.

Er valt dus een onderscheid te maken tussen enerzijds het iemand onaangenaam treffen of het iemand kwetsen en anderzijds de strafbare belediging. Het niet ontzien van andermans gevoelens is, zo volgt uit de vorige paragraaf, niet per se een blijk van minachting.⁹⁸ Toegegeven zij dat het verschil subtiel is. Als bijvoorbeeld het woord gehandicapte de aangesprokene onaangenaam treft, omdat het gebruik ervan hem bijvoorbeeld herinnert aan zijn fysieke tekortkomingen, kan hij zich gekwetst voelen. Het gebruik van dat woord miskent de aangesprokene evenwel niet in zijn status als moreel volwaardig burger. De term ontbeert daardoor een beledigend karakter. Hetzelfde geldt mijns inziens voor (pittige) kritiek op de staat Israël in verband met zijn politiek omtrent de kwestie Libanon.⁹⁹ Daarentegen is het uitschelden van een dame

dit kader merk ik ook nog op dat het Duitse recht de (strafbare) belediging mede in het uit art. 1 lid 1 GG voortvloeiende *Persönlichkeitsrecht* plaatst. Hiertoe behoort een aantal rechten dat nevengeschiedt aan elkaar is. Tot dat recht behoren onder meer de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, het beschikkingsrecht over de uitbeelding van de eigen persoon en de bescherming van de persoonlijke eer. Zie hierover uitgebreid: H. Hubmann, *Das Persönlichkeitsrecht*, Köln, 1967, p. 288-296; Hirsch, o.c., p. 59; Aubel, o.c., p. 46. Uit het feit dat de bescherming van de eer als een aspect wordt beschouwd van het uit de grondwet van de Bondsrepubliek voortvloeiende persoonlijkheidsrecht is het te begrijpen dat naast de individuele belediging ook die van een groep mensen in een 'titel' bij elkaar staat. Zo valt belediging van een groep mensen wegens ras etc., bij ons strafbaar gesteld in art. 137c Sr, onder de algemene bepaling van artt. 185 j° 194 lid 3 StGB. Zie bijvoorbeeld BGH 18-9-1979, JZ 1979, p. 811. Als de beledigende uitlatingen ten aanzien van een groep mensen (eveneens) de openbare orde verstoren is vervolging wegens 'Volksverhetzung' (opruiming) mogelijk (art. 130 StGB). Art. 86a lid 4 StGB verbiedt het verspreiden van propagandamiddelen van 'Verfassungswidrige' organisaties. Belediging van het staatshoofd, de staat en andere constitutionele organen zijn, als 'Gefährdung' van de democratische rechtsstaat, in de artt. 90, 90a en 90b StGB strafbaar gesteld. Belediging van buitenlandse staatshoofden wordt in de artt. 103 en 104a StGB verboden. In een recente uitspraak heeft de Hoge Raad dit algemene persoonlijkheidsrecht als grond voor (civiele) actie uit belediging met zoveel woorden erkend: in het geding was het - uit het persoonlijkheidsrecht afgeleide recht - om niet met een te verwijten gedraging te worden geconfronteerd (HR 6-1-1995, NJ 95 422 (Van G.-Het Parool)).

97 Zie hoofdstuk 11.2.3.

98 In deze zin ook Rosier, *Vrijheid van meningsuiting ...*, o.c., p. 66.

99 Vgl. HR 6-12-1983, NJ 84 601 m.n. G.E. Mulder; Van der Neut, *Discriminatie ...*, o.c., p. 69. Men kan de in deze zaak centraal staande vergelijking van de door Israël uitgevoerde bombardementen op Palestijnse kampen in Libanon met de Holocaust, op zijn minst ongelukkig noemen. Het is een vergelijking die 'offends,

voor hoer of temeijer als associatie met of als toeschrijving van gedragingen die strijden met de positieve moraal, hetgeen haar status als waardig burger miskent, (eenvoudig) beledigend.

De door Hazendonk opgeworpen vraag of een beroepswaarde al dan niet onder de krenkbare eer valt, is - zoals eerder aangestipt - mijns inziens betrekkelijk irrelevant. Iemand kan, dunkt mij, zeer wel worden beledigd door het hekelen van de wijze waarop hij zijn beroep uitoefent. Als de uitlating hierover zodanig geschiedt dat daarmee inbreuk wordt gemaakt op de erkenning van de morele integriteit waarop hij in het maatschappelijk verkeer aanspraak kan maken, is zij beledigend in de zin van de strafwet.

Een dergelijke interpretatie van de (algemene) eer doet mijns inziens beter begrijpen waarom niet elke kritiek op iemands beroepsmatig functioneren zonder meer een strafbare belediging in de zin van Titel XVI Sr oplevert. Kritiek op iemands prestatie op de planken van het theater of een vernietigend oordeel over iemands functioneren als stadsbestuurder of als hoogleraar houdt niet zonder meer miskenning van de inherente waardigheid van genoemde functionarissen. Dit is anders als de kritiek gepaard gaat met ongegronde beschuldigingen of andersoortige vormen van miskenning van de morele integriteit. Van een zorgvuldig of integer gebruik van de vrijheid van meningsuiting is dan niet zonder meer te spreken.

17.4 Het eerbegrip in de overige beledigingsbepalingen van het WvSr

17.4.1 Inleiding

Het bestanddeel belediging in de relevante bepalingen uit de Titels II, III en V Sr ontleent zijn inhoud aan dat van Titel XVI Sr. Dit impliceert dat deze bijzondere beledigingsdelicten niet worden gekenmerkt door een eigen beledigingsbegrip, maar door de bijzondere kwaliteiten van de slachtoffers (Titels II en III Sr) of de koppeling van de uitlating aan bepaalde, objectieve groepskenmerken (Titel V Sr). Elke strafbare belediging dient te voldoen aan de eisen van hetzij smaad, hetzij eenvoudige belediging.

Dit aan de wetsgeschiedenis van de genoemde bijzondere beledigingsbepalingen ontleende inzicht lag in een aantal gevallen niet altijd voor de hand. In de rechtspraak bleek de uitleg van het bestanddeel belediging nog wel eens af te wijken van de interpretatie die de wetgever destijds voor ogen stond. Met name het bestanddeel beledigend in art. 137c Sr wordt, zoals ik in paragraaf 17.4.3 zal betogen, ruimer uitgelegd dan de wetsgeschiedenis rechtvaardigt. Voorafgaande aan die bespreking volgt eerst een aantal opmerkingen over het eerbegrip in de bepalingen over de belediging van het eigen staatshoofd, vreemde staatshoofden en vreemde regeringsleden.

shocks and disturbs'. Het laat zich dan ook goed voorstellen dat Joden daardoor onaangenaam getroffen zijn. Maar is daarmee een groep mensen *wegens hun ras* in hun waardigheid aangetast? Nu het tamelijk evident is dat de kritiek zich richt op de destijds uitgevoerde politiek van de *staat* Israël, vermag ik niet in te zien dat daardoor *wegens ras* is beledigd.

17.4.2 Belediging en de artt. 111-113 en 118-119 Sr

Zoals gesteld, is de inhoud van het begrip belediging zoals dat in de relevante bepalingen in de Titels II en III Sr voorkomt, ontleend aan dat van de commune belediging uit Titel XVI Sr.

Betrekkelijk recente uitlatingen van de regering hierover leveren enige onduidelijkheid op over de uitleg van dit begrip bij de artt. 111-113 Sr, die de belediging van, kort gezegd, leden van het koninklijk huis strafbaar stellen. Bij de totstandkoming van deze in 1980 nieuw geredigeerde bepalingen (Wet van 7 mei 1981, S. 330), werd door de regering aangevoerd dat de ratio legis van die bepalingen gelegen zou zijn *'in de betrokkenheid van degenen, tegen wie het misdrijf is begaan bij de uitoefening van de Koninklijke functie'*. Deze formulering drukt uit dat juist de kwetsbaarheid van genoemde functionarissen speciale bescherming tegen beledigingen rechtvaardigt. Het functioneren van het koningschap en daarmee het staatsbelang staat hier op de voorgrond, aldus de MvT.¹⁰⁰

Voorgesteld werd om de kring der beledigbaren van art. 111 Sr te beperken tot het staatshoofd. Centraal staat de bescherming van de *'drager van de Kroon, wiens positie met geen der andere leden is te vergelijken'*, aldus de regering.¹⁰¹ In het toen voorgestelde nieuwe art. 112 Sr zouden de echtgenoot van het staatshoofd, de vermoedelijke troonopvolger, zijn echtgenoot en de regent een plaats krijgen. Uitbreiding van deze kring met andere leden van het koninklijk huis werd door de regering ongewenst geacht. Beslissend is de vraag of het openbaar belang door de uitlating wordt geschaad. De niet genoemde leden van het huis zijn niet betrokken bij enig constitutioneel openbaar belang.¹⁰²

Te verdedigen valt dat het beledigingsbegrip van de art. 111-113 Sr hierdoor een andere inhoud heeft dan dat van Titel XVI Sr. De bepalingen zien niet (alleen) op de persoon van de koning en de overige genoemde personen, maar zij beschermen evenzeer, kort gezegd, het instituut van de monarchie.¹⁰³ In deze zin is het eerbegrip van deze bepalingen verwant aan het eerder in dit hoofdstuk beschreven eerbegrip als een iemand te ontnemen eer. Het drukt de bijzondere maatschappelijke positie van de vertegenwoordiger van de monarchie uit. Door de reputatieroof of de minachting wordt niet alleen de verpersoonlijking van, maar ook het staatsgezag zelf bezoedeld, hetgeen uiteindelijk dat gezag doet tanen.

Gelet op de wetssystematiek en de (recente) wetsgeschiedenis valt te betwijfelen of aan het beledigingsbegrip van Titel II Sr een eigen, van de artt. 261 of 266 Sr te onderscheiden, inhoud toegekend moet worden. Dit geldt overigens evenzeer voor de bepalingen van Titel III Sr, zoals reeds betoogd is in hoofdstuk 4.3. Het bestanddeel belediging is ontleend aan het *opschrift* van

100 Tweede Kamer 1979-80, 16 032, MvT, nrs. 1-3, p. 8-9.

101 Tweede Kamer 1979-80, 16 032, MvT, nrs. 1-3, p. 10.

102 Tweede Kamer 1979-80, 16 032, MvA, nr. 5, p. 7; K. Binding nam aan dat de hier genoemde bepalingen geen echte beledigingsbepalingen vormen. Het ging volgens hem niet om de aanranding van de *'persönliche Ehre des Fürsten'*, maar om de *'unwandelbare Achtungswürdigkeit, welche dem Staate in der Person des Trägers der Staatsgewalt zukommt und letzterem in seiner Herrschstellung gilt, also von den Tugenden wie Fehlern des Monarchen und grundsätzlich auch von dessen Willen ganz unabhängig steht'* (K. Binding, Grundriss des deutschen Strafrechts, allgemeiner Teil, 7e dr., Leipzig, 1907, p. 73).

103 Verwezen zij naar de Wet van 1 juni 1830, S. 15, die aanranding van de waardigheid of het gezag van de koning verbood. In HR 17-6-1846, W. 911, overwoog de Hoge Raad dat deze woorden niet het zedelijk karakter van de koning aangaven, maar duiden op die eigenschap, die *'uitsluitend deel is van Hem, die de Kroon draagt, namelijk zijne onschendbaarheid'* (zie hierover verder Janssens, Ik zal jelui ..., o.c., p. 70-71).

Titel XVI Sr, dat daar als nomen generis is bedoeld. *'Met het oog op de personen tegen wie het misdrijf gepleegd wordt, draagt elke belediging een zoo ernstig karakter dat de onderscheidingen van titel XVI buiten aanmerking blijven'*, aldus de MvT op de artt. 111 en 112 (oud) Sr.¹⁰⁴ Het bestanddeel belediging in de artt. 111-113 Sr en artt. 118 en 119 Sr heeft dezelfde betekenis als dat van Titel XVI Sr.¹⁰⁵

De door de regering aangevoerde opvatting dat het onderscheid uit Titel XVI Sr bij deze beledigingsbepalingen buiten beschouwing dienen te blijven, brengt naar mijn mening niet mee dat het onderscheid tussen smaad en eenvoudige belediging voor de toepassing van de artt. 111-113 en 118-119 Sr van elk belang gespeend is. Zowel smaad als eenvoudige belediging ten aanzien van de in die bepalingen genoemde personen is denkbaar. De zojuist geciteerde passage uit de MvT drukt naar mijn mening niet uit, dat hier sprake zou zijn van een wezenlijk onderscheid tussen deze beledigingsvorm enerzijds en smaad en eenvoudige belediging anderzijds. Zoals gezegd, verschillen de strafbare gedragingen van de artt. 111 e.v. Sr in wezen namelijk niet van die van de artt. 261 resp. 266 Sr.¹⁰⁶ De regering wilde met die passage niet méér aangeven, dan dat het onderscheid in strafwaardigheid tussen smaad en eenvoudige belediging in de gevallen van Titels II en III Sr, vervalt. De wezenlijke verschillen tussen reputatieroof en de getoonde minachting werken door naar de bepalingen van Titels II en III Sr. Maar omdat zij bijzondere personen betreffen (en daarmee bijzondere instituties en belangen), zijn zij door de wetgever blijkens de strafbedreiging als strafwaardiger geoordeeld dan de commune belediging.

17.4.3 *Belediging en art. 137c Sr*

17.4.3.1 Inleiding

De beledigingsbepalingen van de Titels II en III Sr leiden in de praktijk een uiterst rustig bestaan. Van art. 137c Sr kan dat niet gezegd worden.¹⁰⁷ Van meer praktisch belang is derhalve de vraag naar de inhoud van het kernbestanddeel van art. 137c Sr. Zoals gezegd, verbiedt deze bepaling elke opzettelijke belediging van een groep mensen wegens hun ras, godsdienst of levensovertuiging of hun homo- of heteroseksuele gerichtheid. Verboden is derhalve de krenking van de eer op met name genoemde gronden.

In deze paragraaf geef ik de betekenis van het eerbegrip in deze bepaling (paragraaf 17.4.3.2). In recente rechtspraak is de uitleg van dit begrip vele malen aan de orde geweest. Hierin lijkt het niet altijd consequent te zijn ingevuld. In paragraaf 17.4.3.4 ga ik nader op die uitleg in.

104 Smidt II, o.c., p. 38 en p. 50.

105 Uit HR 7-11-1967, NJ 68 44, volgt dat de Hoge Raad niet genegen is het beschermde rechtsbelang in het bestanddeel belediging te lezen (vgl. ook Moons, o.c., p. 11).

106 Deze opvatting lijkt mij ook af te leiden uit de opmerking van regeringswege dat de voorganger van het huidige art. 118 Sr (art. 117 (oud) Sr) een bijzondere bepaling is ten opzichte van de artt. 261 en 266 Sr (Tweede Kamer 1975-76, 11 249, MvA, nrs. 6-8, p. 18); in deze zin ook Moons, o.c., p. 4.

107 In deze en volgende paragrafen noem ik slechts art. 137c Sr. Nu de inhoud van het bestanddeel (opzettelijk) beledigend van art. 137e Sr niet afwijkt van dat van art. 137c Sr, laat ik de verspreidingsvariant hier verder ongenoemd.

17.4.3.2 Het eerbegrip van art. 137c Sr

De MvT op het in 1934 ingevoerde oorspronkelijke art. 137c Sr verwees met betrekking tot de inhoud van het begrip naar Titel XVI Sr. Het bestanddeel diende uitgelegd te worden naar de betekenis die het daar heeft.¹⁰⁸ Deze verwijzing impliceerde dat een uitlating over '*eene groep van de bevolking of over eene ten deele tot de bevolking behorende groep van personen*', zoals destijds de redactie luidde, in strijd met die bepaling was, als de uitlating de goede naam aanrandt van de groep of als zij van minachting jegens die groep getuigde.

In de omschrijving die de MvA op het in 1971 gewijzigde art. 137c (oud) Sr geeft van belediging, verwijst de regering naar de inhoud van het beledigingsbegrip van art. 266 Sr: 'strafbaar is enkel het *aantasten van de eigenwaarde* of het *in discrediet brengen* van de groep, omdat die van een bepaald ras is (curs.:FJ).'¹⁰⁹ De beperking tot dit aspect van het beledigingsbegrip lijkt mij terecht. Het eerbegrip van art. 261 Sr leent zich nu eenmaal niet goed voor groepen mensen. De reputatie op het terrein van integer burgerschap is gekoppeld aan concrete (rechts-) personen en niet aan niet nader aangeduide groepen mensen wegens hun ras etc. Van meer gewicht acht ik het feit dat het aan iemand een bepaald feit telasteleggen wegens hun ras etc. zich moeilijk laat voorstellen. Iemands reputatie wordt niet ontleend aan bepaalde groepskenmerken. Reputatie wegens ras etc. is daardoor moeilijk denkbaar.

Zoals gezegd, ligt het meer in de rede om bij het beledigingsbegrip van art. 137c Sr aansluiting te zoeken bij dat van art. 266 Sr. Het gaat, zoals betoogd, hierbij om miskennis van de waardigheid door het niet tonen van respect. In dit verband is de vraag van belang of gesproken kan worden van een eigen groepseer. Kan men in dit verband spreken van een - in termen van Hazendonk - 'gemeenschapswaarde', oftewel de maatschappelijke waarde van een groep mensen, voorzover betrekking hebbend op ras, godsdienst, levensovertuiging of hetero- of homoseksuele gerichtheid? Staat bij de belediging ex art. 137c Sr de miskennis van een specifieke groepswaardigheid centraal? Dit impliceert dat de aan een bepaalde groep mensen verknochte waardigheid in art. 137c Sr hier beperkt is tot de waarde met betrekking tot ras etc. Dit zou het beledigingsbegrip van art. 137c Sr beperken ten opzichte van dat van art. 266 Sr. Mijns inziens zou deze beperking strijden met de idee van de inherente waardigheid, de idee van het feit dat een ieder erkenning van een volwaardige positie in de maatschappij toekomt, ongeacht klasse, afkomst of positie.

Iets anders is dat de miskennis van die waardigheid een specifieke reden kan hebben. De reden is in het geval van art. 137c Sr gelegen in één der genoemde gronden die gekoppeld zijn aan bepaalde (objectieve) groepskenmerken.¹¹⁰ Ik betwijfel dan ook of de belediging per se een groep mensen moet betreffen. Naar mijn mening kan een individueel persoon in de zin van art. 137c Sr worden beledigd op grond van de aldaar vermelde groepskenmerken.¹¹¹

108 Tweede Kamer 1933-34, 237, MvT, nr. 3, p. 3.

109 Tweede Kamer, 1969-70, 9724, MvA, nr. 6, p. 5. Deze omschrijving is kennelijk geïnspireerd door de MvT op de goedkeuringswet van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (New York, 21-12-1965), waarin wordt gerept van de door het Verdrag beschermde 'waarde van de menselijke persoon'; zie hierover ook Tweede Kamer 1967-68, 9723, MvT, nr. 3, p. 2.

110 Het woord wegens (ras etc.) impliceert geen oogmerkvereiste.

111 In deze zin ook annotator T. Schalken onder HR 14-3-1989, NJ 90 29; vgl. hierover ook de discussie tussen J.C.M. Leijten en R.E. de Winter, in: NJB 29-4-1993, nr. 17, p. 638-639; vgl. ook Doek, o.c., p. 130; Noyon-Langemeijer-Remmelink, o.c., aantek. 2 op art. 137c Sr.

Impliciete steun voor deze opvatting kan gevonden worden in HR 26-6-1984, NJ 85 40. In deze zaak stond een uitlating centraal, die in dit geval voor slechts één persoon bestemd was. Verdachte voerde aan dat alleen de aangesprokene zich door de uitlating beledigd zou kunnen voelen. Van belediging van een groep mensen was zijns inziens dus geen sprake. De Hoge Raad verwierp het middel. Hij overwoog dat '*[het] Hof terecht [heeft] aangenomen dat de (...) passages uitlatingen bevatten waarvan het voor iedere normale lezer duidelijk is dat deze voor de Joodse groep in beledigende vorm zijn vervat*'. Hoewel de beledigende uitlating in deze zaak gericht was tegen één persoon, betrof zij, omdat zij gegrond was op bepaalde groepskenmerken, als het ware over het hoofd van de aangesprokene heen, een uitlating over mensen wegens ras.¹¹²

Miskenning van de waardigheid van een enkel individu kan zijn specifieke grond vinden in een van de in art. 137c Sr vermelde groepskenmerken en is dan strafbaar op grond van die bepaling. De inhoud van het beledigingsbegrip van art. 137c Sr verschilt in deze optiek betrekkelijk weinig van dat van in art. 266 Sr.

Dit biedt naar mijn mening ruimte voor strafbaarstelling van belediging van een groep mensen wegens hun ras etc. door middel van feitelijkheden. In hoofdstuk 6.3 is geschreven dat de wetgever van 1971 daarin niet voorzag. De reden daarvan was onduidelijk. Ik sprak het vermoeden uit dat de wetgever belediging door feitelijkheden in het geval van openbare belediging van een groep niet denkbaar achtte. Het bijvoorbeeld in bepaalde omstandigheden brengen van de Hitler-groet kan in de hierboven gegeven lezing van art. 137c Sr heel wel beledigend zijn voor een enkel individu als lid van een groep. Anders gezegd: het beledigingsbegrip van art. 137c Sr staat naar mijn mening niet in de weg aan strafbaarstelling van belediging door feitelijkheden (gebaren).

Samenvattend kan men stellen dat art. 137c Sr zijn eigen karakter ontleent aan de bijzondere, aan de bepaalde groepskenmerken gerelateerde motieven of redenen voor het getoonde gebrek aan respect. De grotere strafwaardigheid vindt daarin haar grond.¹¹³

17.4.3.3 De jurisprudentiële invulling van het bestanddeel 'beledigend' in art. 137c Sr; enkele opmerkingen

Hiervoor is door mij gesteld dat het beledigingsbegrip van art. 137c Sr gelijkgesteld kan worden aan dat van art. 266 Sr: de eer als te beschermen rechtspositie van de leden van een groep mensen als volwaardige burgers in de maatschappij.¹¹⁴

Het niet erkennen van die waardigheid is een helder criterium. Toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat kritische opmerkingen over bepaalde minderheden te snel onder het regime van art. 137c Sr worden gebracht.¹¹⁵ Gelet op de recente geschiedenis en de daaruit voortvloeiende meer kwetsbare positie van bepaalde minderheidsgroeperingen, is deze jurisprudentie op zichzelf wel te plaatsen. Men kan zich echter afvragen of dergelijke rechtspraak het bestand-

112 Verwezen zij in dit verband naar art. 137d Sr, waar het aanzetten tot haat tegen of discriminatie van mensen wegens hun ras etc. strafbaar wordt gesteld; de term groep (mensen) ontbreekt hier.

113 Zó gezien verhoudt art. 137c Sr zich als specialis tot de generalis van eenvoudige belediging.

114 Vgl. HR 11-3-1986, NJ 87 462; HR 10-12-1986, NJ 87 534; Hof Leeuwarden 16-3-1989, NJ 89 810; HR 14-10-1989, NJ 90 29, m.n. T. Schalken; HR 11-12-1990, NJ 91 313, m.n. A.C. 't Hart.

115 Zie bijvoorbeeld HR 6-12-1983, NJ 84 601; HR 11-12-1990, NJ 91 313, m.n. A.C. 't Hart; zie ook: Rosier, Vrijheid van meningsuiting ..., o.c., p. 47 e.v.

deel belediging in art. 137c Sr niet te ver oprekt en de vrijheid van meningsuiting niet al te veel geweld aandoet.¹¹⁶

Op deze plaats zij herinnerd aan de opvatting van de regering over de interpretatie van art. 137c Sr. Zij meende dat de bepaling zeer terughoudend diende te worden toegepast. *'Kritiek op opvattingen en gedragingen, zelfs al zou die kritiek beledigend of kwetsend zijn, valt niet onder art. 137c Sr'*, voerde de regering destijds aan. Strafbaar zou slechts die kritische uitlating zijn, waarin *'tevens conclusies ten aanzien van die mensen worden getrokken'*. Van der Neut merkt terecht op dat toepassing van de bepaling vanuit het perspectief van de vrijheid van meningsuiting niet zonder gevaren is. Hij wijst hierbij op vervolgingen wegens gedragingen die 'aan de tragische gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog herinneren', zoals het uitgeven van een kwartetspel of een bouwdoos.¹¹⁷ Ik deel de bezorgdheid van Van der Neut over een te uitgebreide toepassing van deze bepaling.¹¹⁸ Anders dan bij de beledigingsbepalingen van Titel XVI (en die van Titels II en III) Sr, waar de uitlating slechts één identificeerbare en individuele persoon of collectiviteit betreft, is bij de bepalingen van Titel V Sr het gevaar niet denkbeeldig dat, zodra een uitlating minderheden betreft, zij door de ongepast geachte (of weinig opportuun geachte) inhoud ervan ook als beledigend wordt ervaren.¹¹⁹

Zoals gezegd, sommige uitspraken geven aanleiding voor de stelling dat deze grens niet altijd in het oog wordt gehouden. Ik meen dat het onderkennen van het verschil tussen kwetsen en beledigen, zoals ik dat eerder in paragraaf 17.3.4 heb weergegeven, voorkomt dat deze grens wordt overschreden en dat daarmee tevens de grenzen van art. 10 EVRM in acht wordt genomen. Ook meen ik dat het vasthouden aan een abstracte toetsing van een uitlating in dit verband soms tot onbevredigende resultaten leidt.¹²⁰

Niet altijd is het kwetsen van andermans gevoelens beledigend in de zin van de strafwet. Niet elke kritische uitlating over bijvoorbeeld Joden levert ten aanzien van hen strafbare belediging (wegens ras) op: kritiek is niet gelijk aan miskennis van deze groep in haar waardigheid. Strafbaarheid wegens het misdrijf van art. 137c Sr vereist een uitlating die de waardigheid van een lid van een (minderheids-) groep miskent wegens zijn ras etc. Dergelijke uitlatingen moet men onderscheiden van die, welke de direct aangesprokene(n) wellicht onaangenaam of zelfs pijnlijk treffen (kwetsen, grieven), maar niet groepsleden wegens hun ras etc. in hun waardigheid ontkennen. Zwarte kritiek op de staat Israël wegens de behandeling van de Palestijnen bijvoorbeeld, kan Israëlische staatsburgers, sympathisanten of Joden in de diaspora in

116 Rosier meent dat dit vaak het geval is (Vrijheid van meningsuiting ..., o.c., p. 113).

117 Van der Neut, Discriminatie ..., o.c., p. 81; in dit kwartetspel kwamen de beeltenissen van Anne Frank en van Adolf Hitler voor.

118 Vgl. Van der Neut, Discriminatie ..., o.c., p. 81.

119 Vgl. hierover R. Kousbroek, Het recht op woede, in: Het Oostindisch kampsyndroom, Amsterdam, 1992, p. 295 e.v.; zie ook H. Vuijsje, Vermoorde onschuld: etnisch verschil als Hollands taboe, Amsterdam, 1986, p. 186 e.v.; een verklaring voor de kennelijke overgevoeligheid van en rond minderheden is wellicht de veronderstelde consensusmaatschappij die tot *'overgevoeligheid [leidt], niet alleen voor de gevoelens van een ander maar ook diens veronderstelde gevoelens'*, aldus de politicus Frits Bolkestein, in: Hier praat iedereen altijd over hetzelfde; interview met mr drs. F. Bolkestein, in: NRC-Handelsblad 6-7-1992. Tegen deze achtergrond is het verklaarbaar dat naar aanleiding van het verschijnen van het in 1992 verschenen Kinderboekenweekgeschenk 'Het wonder van Frieswijk' door Thea Beckman, waarin de (reacties op een) verschijning van een negerlaafje in het 15e-eeuwse Kampen wordt geschetst, aangifte van overtreding van art. 137c Sr werd overwogen.

120 Zie de hoofdstukken 11.2.2.2 en 11.2.2.3.

hun persoonlijk eergevoel treffen of kwetsen. Zij is daarmee echter nog niet te beschouwen als een uiting van minderwaardigheid van groepsleden wegens hun ras.

Naar mijn mening wordt het verschil tussen strafbaar beledigen enerzijds en het kwetsen anderzijds miskend in HR 18-10-1989, NJ 89 476, m.n. G.E. Mulder. In deze zaak stond een evangelist terecht die beweerd had dat de holocaust aan de Joden zelf te wijten zou zijn. Het Hof Arnhem oordeelde deze uitlating niet beledigend in de zin van art. 137c Sr en sprak de verdachte vrij. Het Hof overwoog dat de uitlatingen van verdachte op zichzelf beschouwd beledigend waren, gelet op het leed dat de Joden nu juist niet door hun eigen toedoen hadden ondergaan gedurende de Tweede Wereldoorlog. De context van de litigieuze uitlatingen bracht het Hof echter tot de vaststelling dat het in dit geval ging om een exegese van passages uit de bijbel. Het zou niet aan de rechter zijn om in een beoordeling van die exegese te treden. De grenzen van de vrijheid van godsdienst zouden eerst overschreden worden als de passages als nodeloos kwetsend geoordeeld hadden kunnen worden, aldus het Arnhemse Hof.¹²¹ Het overwoog voorts dat dit *'in redelijkheid van de in de telastelegging bedoelde artikelen niet [kon] worden gezegd'*. Elke geloofsverkundiging en reactie daarop zou door andersdenkenden soms als ergerniswekkend of zelfs als schokkend kunnen worden ervaren.¹²² Ook zou de lezer die kennis neemt van de gehele inhoud, niet de conclusie trekken dat de strekking van verdachtes betoog een anti-semitische of racistische is, zo overwoog het Hof.

De Hoge Raad dacht daar anders over. Hij overwoog onder meer dat een uitlating waaraan de door het Hof geformuleerde strekking moet worden gegeven, *'moet worden aangemerkt als beledigend in de zin van art. 137e Sr, ongeacht de reden(en) waarom degene die de uitlating openbaar maakt van mening is dat dit alles de schuld van de Joden is'*.

De Hoge Raad hanteert blijkens deze overweging een wel zeer objectief beledigingsbegrip. Men kan betwijfelen of dit strookt met 's Hogen Raads overweging in HR 11-2-1986, NJ 86 689, m.n. A.C. 't Hart. Deze overweging luidde dat passages niet op zichzelf beoordeeld moeten worden, maar in samenhang met de inhoud van het gehele artikel en dat met name de strekking van het geheel een factor van belang is.

121 Men zou kunnen stellen dat het Hof het 'forum internum', oftewel 'het hebben van een godsdienst', onderscheidde van het 'forum externum' dat ziet op de uiterlijke manifestatie ervan; zie hiervoor: B.C. Labuschagne, *Godsdienstvrijheid en niet-gevestigde religies; een grondrechtelijk-rechtsfilosofische studie naar de betekenis en grenzen van religieuze tolerantie* (diss. Groningen), Groningen, 1994, p. 57 e.v.

122 Het klassieke voorbeeld hiervan is de Rushdie-affaire. De Britse schrijver Salman Rushdie werd na publicatie van zijn roman *The satanic verses* (de Duivelsverzen) door een groot aantal moslems beticht van godslastering en belediging van de Islam. Hij werd het slachtoffer van de 'fatwah', een door Islamitische geestelijken opgelegd doodvonnis. De schrijver moest als gevolg van de dreigende tenuitvoerlegging onderduiken. Ook in Nederland liepen de (Islamitische) gemoederen hoog op. Met name vanuit die kring werd op vervolging van de schrijver en van de uitgever van de Nederlandse vertaling aangedrongen. De Minister van Justitie liet een ambtelijke commissie uitzoeken of verspreiding van Rushdie's roman strafbaar waren. De commissie woog de vrijheid van meningsuiting af tegen die van godsdienst. Zij concludeerde dat *'gelet op de grote betekenis die het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting (...) inneemt, aan het sterke Islamitische gevoelens dat onverdraaglijk is dat in dit land (...) van dit boek kan worden kennisgenomen, geen doorslaggevende betekenis [kan] worden toegekend. De vrijheid van godsdienst houdt niet de garantie van de overheid in dat belijders van die godsdienst tegen iedere - door hen als kwetsend of beledigend ervaren - uiting kunnen worden beschermd'* (Tweede Kamer 1988-89, nr. 20 800, nr. 25, p. 13, bijlage bij de brief van de Minister van Justitie aan de Tweede Kamer). De minister maakte die conclusie tot de zijne en overheidsreactie op verspreiding van *De Duivelsverzen* bleef uit.

Met annotator G.E. Mulder onder HR 18-10-1989, NJ 89 476, ben ik van mening dat bestrijding van andermans (religieuze) overtuiging niet per se een strafbare belediging oplevert.¹²³ Dergelijke uitlatingen zijn niet zonder meer uitlatingen van minderwaardigheid wegens ras. Zij mogen, zoals eerder betoogd, een ander onaangenaam treffen; zolang echter de bestrijding van andermans overtuiging geen miskennis van de waarde van een groep wegens die overtuiging inhoudt, lijkt zij mij geen onderwerp van strafrechtelijke reactie te moeten zijn.

De Hoge Raad lijkt tot nu toe de strekking van het geheel niet ten voordele van de verdachte bij de beoordeling van het beledigend karakter te willen betrekken. Ten nadele van de verdachte speelt die strekking wel een rol. Dit wordt geïllustreerd door HR 21-2-1995, NJ 95 452. In deze zaak was de verdachte veroordeeld wegens, kort gezegd, het beledigen van een groep mensen wegens hun ras door middel van het dragen van een hakenkruis. Het beledigende karakter ervan werd aangenomen op basis van 's Hofs vaststelling dat de gewraakte afbeelding een ideologie symboliseert, die *'zich bij uitstek kenmerkt door rassenleer en antisemitisme'* en dat op grond daarvan destijds Joden zijn vermoord.

De bedoelde rassenleer kan inderdaad bezwaarlijk anders worden gezien dan als een voortdurende ontkenning van de inherente waardigheid wegens ras. Het *uitdragen* daarvan door middel van uitlatingen en afbeeldingen kan derhalve beledigend in de zin van art. 137c Sr zijn. In dit geval werd dat ook aangenomen. Dit werd evenwel niet uit het enkele *tonen* van het hakenkruis afgeleid, maar (mede) uit de kennelijke bedoeling van verdachte om het nationaal-socialistische gedachtegoed daarmee uit te dragen. Het zich kennelijk doelbewust manifesteren als aanhanger van de nazi-ideologie, brengt met zich mee dat het daartoe dragen van erkende nazi-symbolen bepaalde minderheidsgroeperingen wegens ras in hun waardigheid kan miskennen. Of uit deze uitspraak de conclusie getrokken kan worden dat elke openbaring van een hakenkruis (of elk ander symbool van Nazi-Duitsland) beledigend in de zin van art. 137c Sr is, is gelet op de eerder weergegeven rechtspraak van de Hoge Raad onzeker. Of, met ander woorden, de Hoge Raad uit deze en dergelijke uitspraken¹²⁴ de (logische) consequentie trekt dat ook ten voordele van de verdachte met de strekking van het geheel rekening wordt gehouden, is de vraag.¹²⁵

Het lijkt het mij toe dat art. 10 EVRM daartoe wel dwingt. Niet de vraag of een uitlating los van haar context beledigend is, behoort centraal te staan, maar de vraag of zij het op zichzelf beledigende karakter behoudt in de context van het geheel waar die uitlating deel van uitmaakt. Indien blijkt dat het geheel van de uitlating dienstig is aan het publieke debat, verliest de uitlating - ongeacht de vraag of zij kwetst, shockeert of beledigt, dat karakter.¹²⁶

123 In deze zin ook Tweede Kamer 1969-70, 9724, MvA, nr. 6, p. 5; vgl. EHRM 25-5-1993, series A 260 A (Kokkinakis); Labuschagne, o.c., p. 140 e.v.; zie ook Rosier, *Vrijheid van meningsuiting ...*, o.c., p. 276.

124 Zie bijvoorbeeld HR 30-9-1997, nr. 106.411 (ongepubl.).

125 Soortgelijke uitspraak: HR 4-4-1995, nr. 98.974, ongepubl.). In lagere rechtspraak wordt de strekking van het geheel bij de overwegingen betrokken: in Hof Amsterdam 26-1-1993 (ongepubliceerd) werd vastgesteld dat de kennelijke strekking van Van G.'s betoog was het bekritisieren van de schrijver Leon de Winter wegens de volgens Van G. vermeende exploitatie van die holocaust ten bate van zijn werk; zie ook Rb Amsterdam 13-5-1995, NJ 95 664: de zinspreuk 'Eigen volk eerst' is niet zonder meer beledigend in de zin van art. 137c Sr indien een im- of expliciete, voor strafbaarheid vereiste contextuele verwijzing naar, of in samenhang met, uitingen betreffende ras etc. ontbreekt.

126 Zie bijvoorbeeld EHRM 27-2-1997, NJB 1997, p. 1680 (De Haes en Gijssels).

Ik meen dat bij de beoordeling van dergelijke uitlatingen een abstracte toetsing niet in de rede ligt en dat aan de strekking van het geheel een zeker gewicht mag worden gehecht. Mijns inziens zou bij de vaststelling van de strekking van het geheel, waarvan de als beledigend beschouwde uitlating deel uitmaakt, de kennelijke intentie van de dader met (het geheel van) zijn uitlating bij de oordeelsvorming moeten worden betrokken.¹²⁷ Uit deze kennelijke intentie is af leiden of degene wiens uitlating van minderwaardigheid jegens de groep of de groepsleden getuigt. Deze intentie is onder omstandigheden van belang om het kaf van het koren te scheiden.¹²⁸

Bij wijze van conclusie kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt. Bij de juridische oordeelsvorming over de vraag of een uitlating beledigend in de zin van art. 137c Sr is, kan een aantal factoren een rol spelen. In de eerste plaats dient vastgesteld te worden wat de exacte inhoud is van de gewraakte uitlating. Waar de uitlating niet uit scheldwoorden bestaat, zal de rechter zich de moeite moeten getroosten om de betekenis van die uitlating te achterhalen. De spreker zegt niet altijd wat men denkt dat hij zegt. Oren selecteren. Van belang is, dunkt mij, dat de 'luisteraar' zich moet weten te onttrekken aan zijn eigen context.¹²⁹

De tweede factor is de context van het geheel, waar de uitlating deel van uitmaakt. Dat kan een context van een feitelijke gedraging zijn (bijvoorbeeld het roepen van 'sieg heil!' voor de uitgang van een synagoge). Maar de uitlating kan uiteraard ook deel zijn van bijvoorbeeld een wetenschappelijke publikatie. Een woord of uitdrukking krijgt namelijk zijn betekenis in de bredere context, zowel verbaal als non-verbaal, waarin zij wordt gebezigd.¹³⁰

In de derde plaats kan als beoordelingsfactor dienen de gezindheid van de dader. Ik wil hier niet de aloude en door de Hoge Raad terecht verworpen eis van '*animus iniuriandi*' (her)invoeren. Het gaat mij erom de naar buiten blijkende intentie van de dader mede te betrekken bij de vraag of uit de context het opzettelijk beledigend karakter van de uitlating valt af te leiden. Niet de subjectieve gezindheid van de dader staat centraal, maar de kennelijke intentie is een

127 Vgl. ook EHRM 23-9-1994, NJ 95 387, m.n. G. Knigge en E. Dommering (Jersild); Hof Leeuwarden 26-1-1995, NJ 95 388; HR 21-2-1995, NJ 95 452.

128 Zie Janssens, Beledigende uitlatingen in de media ..., o.c., p. 140.

129 Zie ook Rosier, Vrijheid van meningsuiting ..., o.c., p. 298-299. Bij wijze van voorbeeld de volgende aan HR 16-4-1996, NJ 96 527 ontleende passage: 'De regering had nog een kadoetje van de zomer. Er komen in toenemende mate Marokkaanse en Turkse jongeren naar Nederland. Is dat om de jeugdbendes te vergroten?'. Het lijkt mij toe dat zonder veel omwegen gesteld wordt dat raciale buitenlanders schuld hebben aan de kennelijk toegenomen misdaad; vreemde rassen veroorzaken de toename, aldus de stellers van de tekst. Is de inhoud van de volgende uitspraak, tot in de hoogste kringen te beluisteren, wezenlijk anders: 'allochtone jongeren worden vaker veroordeeld voor misdrijven dan hun autochtone leeftijdgenoten'. Naar mijn mening verschilt zij wezenlijk met de eerst geciteerde tekst. Er wordt met laatstgenoemde tekst niet meer dan een kennelijke feitelijke stand van zaken weergegeven. Van toename van criminaliteit wordt niet gerept, laat staan dat met die uitspraak geïnsinueerd wordt dat toename te wijten zou zijn aan raciale buitenlanders (zie ook HR 30-9-1997, nr. 106.411 (ongepubl.)).

130 De affaire Jenninger is een fraaie illustratie van deze taalkundige waarheid. De oud-voorzitter van de (West-)Duitse Bondsdag, Jenninger, hield ter nagedachtenis van de 40-jarige overwinning op het nazi-bewind in de Bondsdag een spreekbeurt. Hierin hekelde hij op scherpe toon de 'meelopers' onder de toenmalige bevolking. Wordkeuze en frasering van zijn betoog bleken velen echter op het verkeerde been te zetten. Door zijn wijze van citeren van 'foute' Duitsers, laadde Jenninger de verdenking op zich het met de jodenvervolgers eens te zijn. Hij werd daardoor als anti-semiet bestempeld. Hij kon vervolgens vertrekken als voorzitter van de Bondsdag. Zie hierover uitgebreid: T. Ensink, Jenninger: de ontvangst van een Duitse rede in Nederland; een tekstwetenschappelijke en communicatiewetenschappelijke analyse, Amsterdam, 1992.

factor bij het bepalen van de strekking van de uitlating.¹³¹ Uit feiten en omstandigheden kan de aldus geobjectiveerde gezindheid van de dader blijken. Uit het in groepsverband, gewapend en gekleed in zwarte uniformen met daarop hakenkruizen, marcheren, is genoegzaam af te leiden dat de deelnemers de nationaal-socialistische ideologie uitdragen. Op grond daarvan is evident dat onder die omstandigheden de hakenkruizen beledigend zijn voor een groep mensen wegens hun ras.¹³² Een verweer dat het getoonde hakenkruis geen beledigend karakter draagt, zal dán niet snel aannemelijk worden geacht.

17.4.4 Eén Titel voor de strafbare belediging?

In dit betoog is herhaaldelijk gesproken van een 'stelsel' van strafbare belediging, zonder dat daarbij is ingegaan op de vraag of er inderdaad van een 'stelsel' gesproken kan worden. De term stelsel veronderstelt samenhang en ordening in de relevante wetgeving. De strafwetgever van 1881 was van mening dat met het afscheid van de als los zand geziene beledigingsbepalingen in de Code Pénal en de introductie van nieuwe bepalingen, een systematisch geheel was geproduceerd. Dat de diverse beledigingsbepalingen verspreid waren over het WvSr (Titels II en III, XVI en later Titel V Sr), deerde de wetgever allerminst. De plaatsing van delicten in diverse rubrieken was meer een produkt van praktijkgericht denken dan van diepere gedachten.¹³³

Het is verdedigbaar dat de belediging van het vreemde staatshoofd is geplaatst bij de misdrijven die bevriende staatshoofden tegen aanslagen beschermen. Het gaat immers om de 'internationale solidariteit van belangen'.¹³⁴ Men beseftte dat verbaal geweld, destijds eerder dan nu, snel in fysiek geweld tussen staten kan omslaan.

Art. 270 Sr, dat, naar mijn mening ten onrechte, als smaad tegen overledenen wordt aangeduid, had blijkens de wetshistorie net zo goed bij de delicten tegen de zeden kunnen staan. Dat de beledigingen van een groep mensen wegens hun ras etc. bij de misdrijven tegen de orde staan (Titel V Sr) laat zich heel goed voorstellen, gezien de dreiging die kan uitgaan van verbale agressie tegen groepen minderheden, hoewel plaatsing in Titel XVI Sr evenmin onverdedigbaar is. Van een echt stelsel lijkt zo gezien geen sprake.

De praktijk kan zich met de huidige wetgeving tegen de belediging redden. Van behoefte aan het plaatsen van alle beledigingsbepalingen in één titel is althans weinig gebleken. Uit een oogpunt van wetssystematiek zou het wellicht fraaier zijn als - zoals bijvoorbeeld in het Zweedse WvSr - alle strafbare beledigingen in één Titel zouden zijn geplaatst.¹³⁵ Alle beledigingsbepalingen wijzen immers op hetzelfde eerbegrip. In zo'n Titel zou één (interpretatieve) bepaling kunnen worden opgenomen waarin wordt bepaald dat de uitlating die als bijdrage aan het publieke debat kan worden gezien, niet strafbaar is.

Men kan echter verdedigen dat het huidige WvSr materieel gezien een stelselmatige regeling van de belediging bevat. De artt. 261 en 266 Sr zijn de kernbepalingen die de twee hoofdvormen

131 Zie Hof Amsterdam 26-1-1993, Informatierecht/AMI 1993, p. 51; vgl. ook Rosier, *Vrijheid van meningsuiting* ..., o.c., p. 305-306.

132 Vgl. HR 4-4-1995, nr. 98.974 (ongepubl.).

133 Zie hierover Smidt I, o.c., p. 49.

134 Vgl. Smidt II, o.c., p. 49.

135 Zo bevat bijvoorbeeld hoofdstuk 5 van het 'bijzondere deel' van het Zweedse WvSr van 1986 alle beledigingsbepalingen die in ons huidige WvSr zijn verspreid over de Titels II, III, V en XVI Sr.

van de strafbare belediging uitdrukken. Beide grondvormen kunnen gepleegd worden tegen bijzondere personen (vgl. artt. 111-113, 118-119; zie ook art. 267 Sr). De vorm van eenvoudige belediging werkt door naar de belediging van mensen op bijzondere gronden (vgl. artt. 137c en 137e Sr).

Dit geldt mijns inziens evenzeer de toepassing van de aan de artt. 261 en 266 Sr gekoppelde gronden voor straffeloosheid. In hoofdstuk 16 is betoogd dat de kwestie of deze bepalingen analoog van toepassing zijn op de beledigingsbepalingen buiten die van Titel XVI Sr, haar relevantie verloren heeft. Door mij is gesteld dat de artt. 261 lid 3 en 266 lid 2 Sr niet als bijzondere rechtvaardigingsgronden kunnen worden gezien. Verdedigbaar lijkt mij de stelling dat de bepalingen, materieel-rechtelijk, als interpretatieve bepalingen kunnen worden beschouwd. Zij beperken de strafrechtelijke betekenis van het begrip smaad resp. eenvoudige belediging. Aangezien het beledigingsbegrip van de bijzondere beledigingsbepalingen hetzelfde is als dat van smaad resp. eenvoudige belediging, ligt het in de rede om aan te nemen, dat de artt. 261 lid 3 en 266 lid 2 Sr alle strafbare belediging inperken.

17.5 Tenslotte: de zin van strafbaarstelling van belediging

Een vraag die in dit betoog nog niet aan de orde is gekomen, is die naar de zin van *strafbaarstelling* van belediging. Door de eeuwen heen heeft men kennelijk de aanwezigheid van een toereikende grondslag aangenomen. De erkenning dat geestelijk leed een 'werkelijk kwaad' is,¹³⁶ is al eeuwenlang een rechtvaardiging voor strafbaarstelling. Ook ligt het, gelet op de veelal rampzalige (sociale) gevolgen die eeroof voor het slachtoffer met zich meebracht, voor de hand om hier impliciet een (variant op een) schade-beginsel aan te nemen. Reputatieroof en erediefstal, zo is eerder betoogd, konden het slachtoffer zijn status afnemen en daarmee schade berokkenen aan de persoon. Dit schade-beginsel is een veelgebruikt handvat voor met name liberale rechtvaardigingstheorieën.¹³⁷ Het uitgangspunt is de vrijheid van de individuele burger. Die vrijheid is in beginsel niet onderhevig aan inbreuken, tenzij er zwaarder wegende factoren zijn die deze rechtvaardigen. Beperking van iemands vrijheid is onder omstandigheden gerechtvaardigd ter bescherming van andermans vrijheid.

De (mogelijke) schade die de inbreuk veroorzaakt of dreigt te veroorzaken is de grondslag voor strafbaarstelling.¹³⁸ John Locke heeft dit beginsel kernachtig geformuleerd als '*the freedom of your fist ends where my nose begins*'.¹³⁹ Het is een uitdrukking van een beginsel waar ook Grotius de strafbaarstelling van belediging op baseerde. In zijn Inleiding tot de Hollandse rechtgeleerdheid omschreef hij hoon als een '*misdaed jegens de vrijheid*'.¹⁴⁰ Grotius vervolgde:

'Wy segghen dit eigentlich jehens de vrijheid te strijden, omdat luiden waer van den eene niet en staet onder den anderen, al zijn sy anderzins onghelijck, in 't stuck van

136 Rosier, Vrijheid van meningsuiting ..., o.c., p. 280.

137 Zie met name hierover J.S. Mill, Over vrijheid, Meppel, 1978, p. 43 e.v.

138 Vgl. M. Groenhuijsen, Criteria voor strafbaarstelling, in: DD 23(1993) 1, p. 4; zie ook K. Rozemond, De morele grenzen van het strafrecht, in: NJB 18-3-1993, p. 375-376.

139 Geciteerd uit Groenhuijsen, o.c., p. 5.

140 Zoals vermeld in hoofdstuk 2.3, is hoon de destijds gebezigde term voor wat nu eenvoudige belediging wordt genoemd.

de vrijheid zijn ghelijck, uit kracht van welcke vrijheid ider een recht heeft dat hem een ander geen leed en mag aendoen'.¹⁴¹

Ik meen dat aan de wenselijkheid van strafbaarstelling van belediging niet getwijfeld hoeft te worden. De commune belediging (Titels II, III en XVI Sr) heeft, dunkt mij, terecht een plaats in het WvSr gekregen.¹⁴² Dat geldt ook voor de belediging van een groep mensen wegens ras etc. (Titel V Sr).

Het gevaar dat alle belediging in het leven roept rechtvaardigt de strafbaarstelling. In het geval van smaad en eenvoudige belediging kan gewezen worden op het (mogelijke) verlies van status of positie en op de inbreuk op de waardigheid die de belediging in wezen behelst. De schade vloeit voort uit de miskennis van de intrinsieke gelijke waarde van ieder individu.¹⁴³ Die miskennis is vaak het voorportaal van daadwerkelijke ongerechtvaardigde achterstelling en van fysieke mishandeling.¹⁴⁴ Gedragingen die dergelijke schade bewerkstelligen doen dat niet alleen ten aanzien van de aangesprokene, individueel of groepsgewijs, maar brengen uiteindelijk schade toe aan de gehele samenleving. Ik kan mij dan ook niet vinden in de stelling van Van der Neut dat belediging ex art. 137c Sr *'weliswaar (...) vervelend voor de betrokkenen'*, maar niet per se schadelijk is.¹⁴⁵ Het in het openbaar iemand of een groep mensen op grond van groepskenmerken in diskrediet brengen, brengt mijns inziens evident schade of potentiële schade met zich mee voor de betrokkene of de betrokken groep, wier positie als minderheidsgroep in zekere zin kwetsbaar is en daarom in bepaalde omstandigheden strafrechtelijke bescherming moet

141 Grotius, o.c., Boek III, 35, 1, p. 307.

142 Strafrechtelijke bescherming tegen belediging is vaak geboden omdat civielrechtelijke bescherming niet voldoet, hoewel volgens sommigen er *'reputatietechnisch niets (...) boven het winnen van een civiele procedure [gaat]'* (de wegens smaad vervolgte verdachte in Hof Amsterdam 2-6-1997, Mediaforum 1997, p. B149). Niet zelden zal het slachtoffer niet in staat zijn om een kostbare civiele procedure te starten. Daar komt nog bij dat niet altijd direct een dader bekend is. Het OM is wat dat aangaat beter geëquipeerd om de dader te achterhalen dan de gemiddelde burger. Bovendien wijst Van der Neut terecht op het feit dat de daders van met name belediging ex art. 137c Sr vaak te scharen zijn onder 'agressieve en vooringenomen' personen, die wellicht met strafrechtelijke middelen meer te beïnvloeden zijn dan met civiele (en die, zo voeg ik er aan toe, weinig middelen hebben om de opgelegde schadevergoeding te betalen dan wel zich vaak onttrekken aan de executie) (Van der Neut, Discriminatie ..., o.c., p. 143). In het hierboven aangehaalde arrest van het Hof Amsterdam overweegt het Hof, mijns inziens terecht, dat het feit dat het slachtoffer van smaad tevens de civielrechtelijke weg is ingeslagen, niet meebrengt dat het OM - na een ingediende klacht - geen strafrechtelijke afweging inzake vervolging mag maken. Een civielrechtelijke veroordeling van de van smaad verdacht persoon staat aan zijn vervolging niet in de weg.

143 A. Soeteman, Rechtsfilosofische notities rond 'discriminatie', in: Gelijkheid, gelijkwaardigheid, discriminatie en het recht (P.L. Dijk, red.), Amsterdam, 1985, p. 14.

144 Van Bemmelen acht de immoraliteit van een gedraging voldoende voor strafbaarstelling ervan. Het gaat hierbij dan om gedragingen die in de samenleving vrij algemeen 'en zonder een belangrijke tegenmening' als in strijd met de moraal worden beschouwd. Als voorbeeld noemt hij de artt. 270 Sr, ('smaad aangedaan aan een overledene') en 147a Sr (smalende godslastering): deze gedraging is *'in hoofdzaak strafbaar gesteld vanwege de morele verontwaardiging, die deze gedraging teweeg kan brengen, welke verontwaardiging licht tot eigenrichting kan leiden'*. Dit geldt volgens Van Bemmelen evenzeer voor de artt. 137c e.v. Sr (J.M. van Bemmelen, Positieve criteria voor strafbaarstelling, in: Speculum Langemeijer; 31 rechtsgeleerde opstellen (J.F. Glastra van Loon et al., red.), Zwolle, 1973, p. 13). Terecht verwerpt Van der Neut immoraliteit als grondslag voor strafbaarstelling (Van der Neut, Discriminatie..., o.c., p. 136, vgl. ook Wedzinga, o.c., p. 214).

145 Hij concludeert dan ook, mede op grond van het bestaan van art. 137d Sr, tot het schrappen van art. 137c Sr (Van der Neut, Discriminatie ..., o.c., p. 137).

genieten. Met Rosier meen ik dat strafbaarstelling van belediging van minderheidsgroepen bijdraagt aan het instandhouden van het morele klimaat van de samenleving:

'We hebben een collectief belang bij het levend houden van de moraal. Die volgens de Grondwet de erkende basis-moraal van een pluriforme democratie is: die van gelijkheid en non-discriminatie'.¹⁴⁶

Negatieve beeldvorming (door belediging) leidt tot schade: verlies van status en miskening van de gelijkwaardigheid als individu. Belediging van minderheidsgroeperingen belemmert een gezond maatschappelijk functioneren van die groepen.¹⁴⁷ De schade die hieruit kan voortvloeien is zo mogelijk ernstiger: die belediging kan uiteindelijk leiden tot verstoting en zelfs tot volkerenmoord. Verouderd zijn de beledigingsbepalingen geenszins; de belediging is terecht strafbaar gesteld.

146 Rosier, *Vrijheid van meningsuiting ...*, o.c., p. 308; zie ook Hirsch Ballin, o.c., p. 53-54.

147 Rosier, *Vrijheid van meningsuiting ...*, o.c., p. 286, p. 295.